

NAGYASSZONYOK

A MAGYAR REFORMÁCIÓBAN

II.

ÍRTA

DR. HEGYALJAI KISS GÉZA
REFORMÁTUS LELKÉSZ

BUDAPEST, 1925

KIADJA A BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI
RT.

Bethlen Gábor Irod. és Nyomdai R.-T. — Fel. vezető: Urbányi István

Áldottak ők az asszonyok között...

— Bevezetés. —

„Áldott vagy te az asszonyok között!“ . . .

Lukács evang. 1:42.

Az életben én az örök értékeket keresem. S az örök értékek a lélekről tükröződnek vissza. Egyetlen-egy dolog van a világon, amiért érdemes élni: — az, hogy az örökéletnek éljünk. Az örökkévaló letépett egy darabot a halhatatlanságból és ideadta nekünk lobogónak, hogy vívjuk ki vele az ő neve dicsőségét. Ez a lobogó a lélek. Milliók vannak, akik nem tudják, mit kezdjenek e kincsükkel, de aki fel bírta fogni a *Soli Deo Gloria!* értelmét, az úszó szigetre jutott, melyen a múltó Idő hullámai hömpölygetik az Időtlen Boldogság partjai felé! „Óh mily nagy előhaladást tett az — kiált tel Kálvin — aki megtanulván, hogy ő nem önmagáé, a maga felett való uralmat és igazgatást a saját eszétől elvette, hogy azt Istennek tulajdonítsa.“ Századok tűntenek el a névtelenségbe, hármásával sodorva magukkal az emberi nemzedékeket, de aki engedte, hogy a lelke túlnőjön rajta, szárnyakat kapott, melyekkel csak feljebb emelkedhet a végtelenség magasságaiban, de nem merülhet el a sírok éjjelében.

A Szentlélek ereje minden évszázadból kiemel néhány életet, mely akkor kezd igazán mások szemének megvilágosítására fényeskedni, mikor földi életkorának leáldozott a napja. S amaz örök partok felé szárnyalók között mindenkor vannak — női választottak. Eszménnyé fényesült női alakok. Legtöbbjüknek már bölcsője felett megzendül az angyali szózat: Áldott vagy te az asszonyok között! s hivatásuk szent bilincseiből nem bírnak többé szabadulni. A legboldogabb rabság ezen a világon a hit aranygyűrűjével Istennek lenni eljegyezve. Sohasem az ember választja ki, hogy mikor lépjen be e világba, hanem a Teremtő Isten. Sohasem igazíthatjuk lábaink lépését előre menésre, ha nem az ad hozzá erőt, aki azzal teremti a világot, hogy kies helyekké varázsolja át a kietlenséget. Égi szikrák vagyunk, akiknek sugárzó fényekbe keli felöltöznünk, hogy éltető világossággá deríthessük át a terméketlen sötétséget. S ez csak úgy történhet, — ahogy Kálvin bibliai erővel kifejezi — hogy „az ész helyet adjon a szentléleknek s ennek alája legyen rendelve és le legyen igazva úgy, hogy az ember már ne maga éljen, hanem az élő és uralkodó Krisztust hordozza magában!“

Istentől jövünk, Krisztussal kell járnunk, Istenhez kell érnünk. Ez az egyetlen törvénye a földön minden fejlődésnek. Az egyes ember, az egyes nemzet s az egész emberiség csak annyit megy előre, amennyit ezen az úton halad. S egy ország népének az a legnagyobb gazdagsága, ha minél több olyan egyénre tud rámutatni, aki azzal a szent rabsággal jutott el az élet szabadságára, hogy legyőzte magában a világ szülöttét s engedte úrrá lenni magán az Isten gyermekét. Az a legáldottabb

az asszonyok között, aki ilyen vezéri *egyéniségnek adott* életet, akit útmutató a nemzetségek előtt az isteni törvény betöltésében. A legnagyobb szerencse pedig az, havalaki saját magában képes a Lélek értékeit az örök világosság fényét visszatükrözővé tenni!

Ez azért jelent mérhetetlen áldást, mert az isteni szolgálat törvénye a hazai életre is érvényes. S ahoz, hogy valaki a nemzete sorsán lendítsen, az kell, hogy a Mennyeország eljöveteleért mindent megtegyen! Vallást nemzet nélkül el lehet gondolni, mert a vallás szívekben szerez birodalmat az isten előtti hódolatra. De nemzetet vallás nélkül képzelni sem lehet, mert összetartásra csak az nevelhet, ha vallásos hittel, krisztusi odaadással áldozunk Hazánk oltárain is. S az emberiség haladásának mivel tehetne valaki nagyobb szolgálatot, mintha Isten teremtésének abban a szegeletében, melyet ő honának nevez, mindent elvégez azért, hogy a föld termékenyebbé, az elme műveltebbé, a szív szeretőbbé, tehát a haladó munkája istenibbé legyen.

Minden idők nagy embereinek abban van a bámulatos nagyságuk, hogy hősi küzdelembe sodorja őket a hivatásuk a jobb jövőért. Rosszak az idők, balsorsot hoznak a meglevő körülmények? Jó! azért vagyunk itt, hogy fordítsunk rajtok! — Ők segítenek az Istennek előbbre vinni a világot, Isten lehajlik hozzájuk segítő erejével s azzal koronázza őket királyi lelkekké, hogy derűs bizalommal tudjanak elviselni — céljukért! — minden nyomorúságot. Sziéniai Szent Katalin mondotta ezt a bátorító igazságot: „A dereknek a jó és balsors olyan, mint a jobb és balkeze: mindkettőt használja.“ — s a Mindenható számtalanszor adott alkalmat éppen

leggyöngébb teremtéseinek, a nőknek, bebizonyítani a világnak, hogy fekete felhős ég alatt kötelesség legjobban kezére munkálni a világhatalomnak, hogy szerencsétlenségéből hozza napfényre népek és nemzetek szerencsésjét.

A kereszten nagyot nő a lélek!

Óh áldottak, ezerszer áldottak azok a szenvedők, akik szenvedéseik szelíd hosszútűrésével tudják megmutatni eszmények utáni forró vágyakozásokat. Eszményük: Isten uralma az emberi szívek felett. S eszközeik a cél elérésére: a hit ereje, a remény derűje, a szeretet áldozata.

... Az életben én az örök értékeket keresem. A magyar keresztyén jellem elévülhetetlen értékeit. Nekem bizonyítékok kellene, dönthetetlen bizonyítékok, hogy a mi nemzetünk életre hívatott, a mi fajtánk lélekkelvező örök értékekkel ékes. Én a múlt villanásainak fényénél be akarok látni a nemzeti jövőbe. S íme eljő hozzám Aranyosmeggyes fejedelmi úrnője, Péczel grófnője, Pinkócz jóltevő lelke, Szklabinyavár asszonnyá . . . eljő még sok más nagyasszony és életével és emlékezetével tesz bizonyosságot, hogy Hungáriának győzhetlen erőt ad az, hogy a leányai századról-századra fenn tudják tartani a hitet az eszmék diadalában.

Igyekeztem az illető kor ε a fennmaradt hagyományok lehető teljes ismeretével magam elé állítani a kötetbe sorolt nagyasszonyok sorsának minden változását, jellemének minden szálát. Az eredmény felemelően ugyanaz mindenütt, eszményképek ők eszményítés nélkül. A születésük, nevelkedésük, mátkaságuk, anyaságuk, özvegységük, végrendelkezésük, haláluk; a hitök, reményök, szeretetük, részvétük, örömük, fájdalomuk, csaló-

dásaik, kiraboltatások, megcsalások, tehát életük minden fodulata, kedélyük minden hangulata ugyanabban a színben tünteti fel őket, amit nem lehet szebben kifejezni, mint így: *jellemfenség!* A hiterő, bízó bölcsesség, áldozatosság szövődése ez, mely Istent, hazát, felebarátot *ugyanazzal* a szívvel szeret a sírigérő hűség és odaadás szenvedelmével s csak abban találja boldogságát, hogy másokat boldogítson!

Az első közöttük LÓNYAI ANNA fejedelemasszony. Alakján annyi a méltóság, s amellet mégis meleg természetesség, hogy aki megismeri, nem tudja tisztelje vagy szeresse-e jobban. Leveli a kereszték alatt szelíd alázattal tűrő hősi lelkületnek, az odaadó szeretetnek oly nemes bizonyosságai, hogy kiadjuk a magyar levélírás mintáinak mondja azokat és Szinnyi József méltónak tartotta érte szerzőjüket a Magyar írók Élete és Művei című gyűjteménybe felvenni, s irodalomtörténeti nevezetességre emelni.

Rádai RÁDAY ESZTERT már bölcsője körül szélesebb körű érdeklődés fogadja, mert a dicséretes jellemű államférfinak és mélyhitű költőnek Ráday Pálnak egyetlen leánya. Életrajza eddig nem volt megírva. Bod Péter irodalomtörténetíró egyik-másik könyvének az elején férjével Teleki László gróffal úgy említi, mint akinek könyve kinyomatásáért tartozik hálával. A hitvesi hűség és anyai szeretetnek is mintaképe. Tízszer övezte a Gondviselés az anyaság ciliciumával s bár betegségei sorvasztották szervezetét, volt ereje a hazának egy kiválóan művelt fiút, széleslátású író és két nagylelkű leányt nevelni.

PÁLÓCZI HORVÁTH MÁRIA a legnagyobb nők között áll, kikre nemzete hivatkozhatik. Hetvenhétéves életét

örökös pártában s örökös jótékonyságban töltötte. Törzsöke mélyen nyúlik vissza az őskeresztyénség szeretetközösségébe s a XIX. századi humanizmus egészséges légkörében lesz áldásossá lelki nemessége. Amellett, hogy a jótékonyságot alkalom szerint is időről-időre gyakorolta, az intézményes jótékonyságra igyekszik serkentő hatású példát mutatni. Meglepő szociális érzékkel tudja adományait úgy irányítani, hogy éppen arra a helyre jussanak, ahol leginkább szükségét pótolnak, vagy a legfájóbb sebre borulnak. Bizalmának első sorban az Egyház a birtokosa. Szegény egyházközségek, aztán az egyházmegye, az egyházkerület s a Moldvaországi egyház, mint testület, lesz ajándékainak sáfára. Aztán az iskolák. Mármharossziget, Debreczen, Pápa, Pest, s főként Sárospatak iskolája köszönhet jóságának új lendületet. A nemzeti nyelv és művelődés ügye iránti fogékonysága a Tudományos Akadémia, Nemzeti Színház s a könyvkiadás anyagi támogatásában hinti szét jósága sugarait. A kórházi betegek, lázarak, siketnémák, koldusdiákok... alapítványok kamatai gyanánt élvezik könyörületessége évenként megújuló gyümölcseit. Én is a közé a húszdiák közé tartozom, akik hatalmas adományából vettük a pataki iskolában ingyenes tápláltatásunkat. S csak fiúi kötelességemet igyekszem teljesíteni, mikor a közönség elé adom életrajzát annak a nőnek, kinek koporsójánál sokszor álltam megilletődve annak a templomnak a sírboltjában, melynek nagybátyám volt egyik buzgó prédikátora, (Kiss László, Bátfn.)

RÉVAI ERZSÉBET azok közé a lelkek közé tartozik, akiknek hűségükért hűtlenséggel fizet az élet. Sorsa ugyanaz, mint a sógornőjéé Petróczi Kata Szidóniáé,

a költőé, ki Révai Erzsébet férjének testvére. Élettársa mind kettőnek daliás, magasrangú katonatiszt, aki a tábori élet haláltáncában kegyetlenül elfelejti a családi fészek tiszta melegét. A nő otthon van, dolgozik, árvászkodik, sír. De egyben folyvást emelkedik: a hitben. Emberekbe vetett bizodalma helyett, melyben megcsalódott, abban bízik egyedül, ki sohasem hagyja el azt, aki az ő közelségét keresi. Sorsának siratott változásait nem tekinti vak eshetőségnek. Isten parancsolta kereszt az is. Arra való, hogy megtanuljon álnokságért állhatatos jósággal fizetni.

PAXI ANNÁRÓL, GUTHI ORSZÁGH MAGDOLNÁRÓL, ZRÍNYI KATÁRÓL, SIGÉR ANNÁRÓL csak hirtelen kapott vázlatot tudok adni. Arcukat akkor látjuk, mikor íróasztaluk felé hajlanak levélíráásra. De épp azért van meg e nagyvonalú rajzoknak az a becse, hogy olyannak mutatják a nőt, amilyen a mindennapi életben. S ebből tűnik ki, hogy magatartásuk nem alkalmi. Megnyílik a szívük, s látnunk kell, hogy az a szív hétköznapi is ünnepi áhítattal van telve s életük könnyű munkája, szórakozása, kicsinyes gondja is csak arra való, hogy Isten liliomai közé tartozásuk nyilvánvaló legyen. Ezzel a céllal illesztettem a kötet végére egy színes összefoglalást arról, hogy mily velük született szeretettel ápolják e nők a virágoskertjüket. ORSZÁGH ILONA, MAGDOLNA, LORÁNTFY ZSUZSÁNA, ZRINYI KATA. A pataki vár bástyáján vastag törzsű borostyán úszik zöld uszályával a nagyasszony erkélye felé. 300 év kevés volt neki az elhervadásra. Kizöldül minden tavaszszal megfrissülten. Mint a sírok felett a virrasztó emlékezet.

Örökre fényes erények emlékezetéért járom a múlt idők térségeit. S igyekszem összeszedni minden jelét az

életnek, hogy elevenebbé tegyem nagyasszonyaink lelkesítő emlékezetét. Nem fogadok el semmit a költői leleményességtől. Nem költői rajzot írok, hanem történetet. Hűséges akarok maradni a valósághoz, mert éppen az igazság-érzetünknel fogva tudjuk megszeretni nagyasszonyainkat, — azzal az örömmel, hogy az ő értékeik valódi nyereségei a magyar életnek. S boldog vagyok, hogy fáradozásom híveket szerez a reformáció nagyhitű női lelkeinek. Művelődésünknek oly nemes vezetői, mint Dr. Baltazár Dezső, Dr. Révész Kálmán, Dr. Ravasz László püspökök, továbbá Dr. Berzeviczy Albert, a Tudományos Akadémia és Kisfaludy-Társaság elnöke, Dr. Négyesy László, az Irodalomtörténeti Társaság elnöke, Dr. Császár Elemér, az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztője, Kozma Andor író és mások szóban és írásban szívesen buzdítottak munkám folytatására. Három értékes folyóirat: a *Protestáns Szemle*, *Napkelet* és a *Közművelődés* örömmel látta meg a Nagyasszonyok emlékének jellemnevelő erejét. S hogy az olvasó Közönség is szívesen tölti velők idejét, azt mutatja a Bethlen Könyvtár kiadóhivatalának jelentése, mely szerint az I. kötetből nemsokára új kiadás válik szükségessé s bizonylan lesznek akik várják a készülő III.-ik kötetet is.

Az én lelkem tüzezebb lett az ő égi tűzben égő szívük elsugárzott melegétől. Hitben és reményben megnöttem, míg emléküknél áldoztam. Adja Isten, hogy gazdagodjék örök értékeikkel a szíves olvasó is. így lesznek aztán történetünk e leáldozott nagyságai, — valóban azok, amiké teremtettek: messzefénylő csillagok a megcsüggedt szívű nemzedék előtt.

Ezért is áldottak ők az asszonyok között! . . .

I.

Lónyai Anna.

— Gyerőmonostori KEMÉNY JÁNOSNÉ. —

16 . .—1689.

„Én is az én Istenemnek szüntelen esedezem, ha Őfelsége ezt a próbát reám bocsátotta, adjon békességes tűrést, mert amikor elgondolom magamban az én sok keresztemet, úgy tetszik, megijedek magamtól, de mindaddig kell szenvednem, míg a jó Istennek tetszik.“ (Leveléből 1659. jan. 20.)

Csodaszép szívélet nyílik meg előttünk Lónyai Anna lelkivilágának feltárásával. Nyugodt méltóság ömlik el egész alakján, mélyszívű, fennkölt lelkű, akaratával Isten akaratát követő. Van a lényében valami szép hasonlóság a kárpáti tájhoz. Szíve mély, mint a tengerszem, felette égbetörő szírt az akarat; s a magasban, mint a sirályszárnya csillog a gondolata. Mintha arra volna teremtve az egész, hogy fűrödjék az Ég fényében.

*

A nagylónyai és vásárosnaményi Lónyai-család régi életerős törzsöke a magyarságnak. A „Kéme“ nemzetiségből ered s 1032. óta említi az írott történet. A Lónyaiak legkiválóbb ivadéka *Zsigmond* (1593—1652.) aki esze és ügyessége által a legmagasabb tisztségekre emel-

kedett s a családi vagyon növelésén is eredményesen buzgólkodott. Ifjú korában *Bethlen* Gábor tanácsosa s egyik vezére. 1627-ben Kraszna megye főispánja. 1648-ban I. *Rákóczi* György beregi főispánna teszi. 1645-ben nagy érdeme van a linci béke megkötésében, 1649. ápril. 12-én nádornak jelölik. Kétszer nősült, maga mellé vévén élettársul *Varkócz* Margitot; majd ennek halála után nagymihályi *Bánffi* Erzsébettel kötött friggyel cseréli fel bú-gondos özvegyiségét. Első házasságából 3 leánya született: *Margit, Anna és Zsuzsa*. Ez utóbbi Bocskai István zempléni főispán neje lesz 1636-ban. Előnyös házasságokkal tűnik ki mind a három lánya. *Lányai* Zsigmondot a sárospataki főiskola könyvtárában kéziratban őrzött végrendelete igen vonzó egyéniségű magyar református főúrnak tünteti fel. Magának a Végrendeletnek külső kiállítására, csinos sorvezetése, világos, olvasható írása, a gondolatok szabatos rendje s főképen a szívnek s élőszo közvetlenségének melege alkalmas arra, hogy aki soha egyébből nem ismerte is, ebből az egy alkotásból: rendes és rendkövetelő hivatalnoknak, kötelességteljesítő hazafinak, áldozatkész vállástevőnek, serény gazdának s nagyon szerető szívű fiúnak, férjnek és apának ismerje meg. Temetésénél nem kivan fényt, dicséretet, csak sírkövére írják fel, milyen hivatalokban szolgálta nemzetét. Édes anyja-asszonyát mindig a legtisztelőbb fiúi kegyelettel említi. Első felesége iránti szeretete — úgy érzik — jó messze tart még a koporsón túl is. Gyöngéd és lovagias a második nejehez s a szeretet gondosságával veti meg ágyát leányai jövőjének. Sorain átüt az öröm, hogy Istenének is hű szívvel szolgálhatott s élete egyik legszebb ered-

menyének az aranyosmeggyesi templom szépre építését tartja. A szatmármegyei, Aranyosmeggyesen a XIII. századból maradt Jákó vár helyén 1630-ban ő építi fel amaz erőteljes várkastélyt, mely középső lányának Annának lesz híres otthona.

Ily előkelő befolyású s amellett igazi lelki előkelőségű nagyúr háza és törzse gondviselészerűen arra van hívatva, hogy olyan lányokat neveljen, akik múzsák vagy angyalok, de bizonynal nemzetemelő édesanyák lesznek. A kornak messze időkre elhalló szavú költője, Gyöngyösi István, lelkesültsége minden húrját megzendíti, hogy a Lónyai-ház bűvös vonzó erejét s a lányok közül főként Anna sugárzó értékét a költészet halhatatlanságába emelje.

A hősköltemény — több mint 170 oldalas verses regény — címe: *„A porából megéledett Phoenix, avagy gyerőmonostori Kemény János erdélyi fejedelemnek Lónyai Anna asszonnyal lévő házasságának. . . halála után is élő emlékezete.“* (Lócse 1693.) Oly kedves olvasmány volt, hogy a XVIII. század folyamán legalább nyolc kiadást ért. Szerkesztői ügyességét, jellemző erejét, zamatos magyarságát, zengő verselését, színes szép nyelvét ma is dicsérettel említi az irodalom történet.

Olvassunk el belőle néhány szakaszt a Lónyai Anna kedvéért:

A Lónyai-háznak választott virági
Mint tavasszal újtult zsengeknek újsági
Kikre sok szíveknek égnek kívánsági
Mert fürtösök rajtuk a jóknak soksági.

Kedves erkölcsökben hárman nevedetek,
A nézőknek szíven sok sebet ejtettek.

Zsigmond volt az atyjok nagyságos szemében
 Sokat látott, hallott s tanút életében
 Törvény illet inkább, mint fegyver kezében

Tanáccsal sokat ért honja szükségében.

.... Kiknek a leányi gazdag érdekekért
 Jó pálcá alatt nőtt kegyes erkölcsökért
 Idejek, elméjek, nemek szépségekért
 Kedvesek s sok szívek lángolnak ezekért.

Leginkább négy dolgot vizsgál a szeretet,
 Erkölcsöt, értéket, szépséget, nemzetet,
 Ezekkel mindhárom felékesítettett
 Melyekért mindenik méltán szeretttetett.

Szép ez mind a három s dicséretes sokban,
 Ezeknél magad is esnél Paris gondban,
 Melyet itéllenéd érdemesnek jobban?
 De Anna nyerné el az almát azokban.

Mínta az apjának is Anna lenne a legkedvesebb leánya, mert ő kapja örökül a legkedvesebb jószágrészt: Aranyosmeggyes várát a szép palotával s a kedvelt templommal. Anna első férje Wesselényi István középszolnoki főispán, Ferencnek, a nádornak testvére. Az eszes és buzgó úr oldalán szép egyességben telnek Lónyai Anna évei. Házasságukból két fiú és egy leány születik. Az életben maradt fiúból Pálból (1654—1694.) magasrangú katona, tábornok válik később s ő lesz Thököli bujdosóinak, az elégedetlen, elkeseredett magyarok vezére. Lónyai Anna boldogságának évei nem tartanak soká. Fiacskája még alig két éves, midőn férje-ura 1656. július 7-én feleségét özvegységben, gyermekeit árvaságban hagyja. Gyöngyösi verse megindult részvétellel festi fájdalmát:

Kedves állapotja költ kedvetlen gyászfa,
 Nyugodalmas szíve gondos óhajtásra
 Vígsgós beszéde keserves sírásra,
 Csendes elméje is habzó búsúlásra.

A kicsinyeivel magára maradó fiatal özvegy erős kitartású, állhatatos lélek lévén, holtig árvaságban akarja lemorzsolni megbánatosodott életét.

De nem olyan idők járnak Magyarország felett, hogy azt tehesse egy ember, egy nő, amit magában eltervez. Isten másként végzett felőle. Nagy vagyona, Aranyosmeggyes vára, nagy felelősség — s az férfit kíván. Gyermekei kicsinyek, azoknak apa kell még. Régi bizalmasa a családnak Gyerőmonostori *Kemény* János, aki a kis fiúnak keresztapja is. Kemény János sok próbán keresztül ment, edzett, hányt-vetett sorsú ember. Ifjú korában Bethlen Gábor udvarnoka, később II. Rákóczi György fővezére, Erdélynek a fejedelem után leghatalmasabb s talán legtörekvőbb embere. Felesége Kállai Zsuzsána meghalt, fiát Simont reménységgel neveli s úgy látszik egészen a politikának él. S talán még az irodalomnak. De Wesselényi halála mintha hirtelen fordulatot hozott volna élete sorába. Lónyai Anna szépsége, eszessége, buzgósága, gazdagsága s megszorodott sorsa észrevétlenül, de egyre határozottabban szenvedéllyel tölti el a szívét s fellobban szívében a vágy, hogy életét az özvegyével egyesítse.

Mindkettőjük meggyőződése, hogy keresztyén emberen Isten akarata nélkül semmi sem eshet. Az események sodra úgy hozza magával, hogy kettőjük sorsa nem lehet többé kettő. Eggyé kell lenniök a szenvedésben. Erdély felett fekete felhők tornyosulnak. I. Rákóczi

György boldog országrészt hagyott örökül nemzetének. Magyarországon Zrínyi Miklósék szíve sokszoros bánattól nehéz, de Erdély a reménység és béke virágos kertje. Határa várakkal védett, földje békén mívelt, templomai Isten-dícsérők, iskolái nagy műveltséggel fénylők, viszonya a portával jól rendezett, népét nem nyomják sarcok, adóterhek. A békekötő fejedelem békében nyughatott el. Fiát II. Rákóczi Györgyöt óriás ábránd tüzeli. Szeretné megalakítani az európai protestáns államok szövetségét s fegyverbe szólítja-öröklött szép haderejét Svédország megsegítésére a lengyelek ellen.

Csalódása irtóztató. 1657 januárjában ítéletes télen-fagyban átvergődik a Kárpátokon. Kudarc-kudarc után éri. Ő maga néhány száz emberével hazavergődik Ecsed várába. Fényes serege mely elinduláskor 29.000 vitézből állott, július 31-én Kemény János fővezérrel s 23.000 emberrel tatár fogságba került. A tatárok szét-hurcolták őket a krími félszigeti falvaikba, gonosz bánásmódra, állati munkára. Megrázó keserőséggel panasolja a rabok éneke:

„Testünk elszáradott
Színünk „elhervadott
Lelkünk elbágyadott“.

Az előkelőbbekkel nem bántak oly kegyetlenül, de rettenetes váltságdíjat követeltek értük. Így Keményért 300.000 tallért.

Erdély siralomvölgyé változott. Mikor először gyűlt össze az országgyűlés a sírástól-zokogástól nem tudtak a szónokok szóhoz jutni. Gyászba öltözött asszonyok lepik el a gyűlés helyét, hogy rabjaik szabadításáért esdekeljenek.

Óh mekkora keserűség nehezedik a vezér menyaszszonyának lelkére. Egy Lónyai Anna nem tud valamit félig érezni. Fáj szívének özvegyi elhagyottsága, fáj nemzete gyásza, fáj szerelmese szenvedése. Gyönyörű sorokat ad ajkára Gyöngyösi a versben fájdalma el-sírására:

„Vagyok addig én is, amíg te fogságban,
Együtt sínylek veled a tömlöcös házban.
Ha lábamon nincsen, vagyon vas szívemen,
Erős békó csörög láncolt örömemen.“

De az igaz szívbéli bánat kitörései teszik örökre érdekessé társa után küldött leveleit. 1656. decembertől elég sűrű levelezés indul meg köztük. Kemény leveleinek hangja izgatott. Rövid, izgalmas mondatok nagy változások hullámzását éreztetik. Hát még a keblét mily erős indulatok háborgatják! Az erős, hatalmas férfi rendkívüli gyöngédséggel, az igaz tisztelet szelíd hangján szól komaasszonyához. (Levelezésüket lásd: Történelmi Tár. 1900. 161—218. 1.) Útrakelése előtt még egyszer szeretné látni a meggyesi vár asszonyát. Néha alig írhat többet öt sornál, de legalább tudatja hol van, hogy van. A levelek rokonok közt szokásos befejezése is átváltozik egy következetes erős fogadalommá: „Kegyelmedé, mig él, Kemény János.“ Indulóban a sereg Szinyér-Váralja tájáról. Kemény nehéz szívvel kap lóra. „Mosztani állapotokban levő nagy nehézségeimet felette igen többíti az, hogy nem remélhetek hallást kegyelmed egészsége felől, kitől ha elrekesztetem is, csak a jó Isten tartsa meg!“ De kötelességét a fejedelem mellett vitézül teljesíti. Ereje mintha felpezsdülne a gondok súlya alatt: „írhatom magam felől — Írja egy lengyel várból —

Isten kegyelméből ezideig reménységem felett való igen jó egészségem szolgált s talán ami másokat emészt a nyomorúság és nyughatatlanság, engemet az éleszt.“ Tart a veszedelemtől, hogy talán ellentétes érdekű emberek a nagyasszony szívéet elfordítják tőle s ezért idejében valónak véli férfias határozottsággal nyilvánítani érzelmeit: „Némely embereknek mesterkedésekre nézve szükségesnek ítélttem, hogy tudja Kegyelmed is és amint részéről tökéletességet hittem, úgy áldjon Isten meg, aminemű állhatatosságot szívemben is lát.“

Levelet, tudja, hiába vár most. Nyomukban a lengyel mezők téli kietlensége dermed. A Kárpátok felől álmos felhők teregetik be hulló hóval az utat. Ő maga ír azért rendszerint minden negyedik nap. Testvére hirtelen elhal mellőle s az ő szívére is nehéz sejtelen borul: „Itt várom Istenemnek felőlem is elrendelő akaratját, mely nélkül tudom, keresztyén emberen semmi sem esik.“ Mennél messzebb halad a magyar határtól, annál komorabb bú ül vele a lován. „Ellenkező dolgok távozni s egyszersmind közelíteni, de — magamban érző dologra nem kell példa, sem okoskodás — mennyivel inkább távozom ki, szívem annál inkább közelít és siet vissza. Nehéz ugyan, hogy ezentúl nem tudom mikor írhatok, annál inkább hallhatok Kegyelmed felől, de mivel a szív legelsőbb és főbb rész az emberben hiszem Istent, annak vágyódását fogja követni magam, személyem is nem sok időök múlásával, noha részemről az órák is napoknál hosszabbnak tetszenek.“

Ritkábbak lesznek a levelek s kevés a jó hír benők. „Egyéb dolgokról mostan nem írhatok, — üzeni a véres év tavaszán — melyekben egyébbel ha kíván-

atnék is, nem segíthetnék imádságnál.“ Még játszik vele a remény, hogy pünkösdre hazatérnek.

Július utolsó napján rabul ejtik.

Novemberben írja: „Istennek hála még egészségben élek.“ Sorsát nem panaszoja. A szabadulás útját Isten mutatja meg. De egy vallomással erősíti szívét: „Én míg Isten lelkemet testemben tartja Kegyelmedhez való atyafiszeretemben változás nélkül maradok, ha hasonlóul veszi Kegyelmed is!“ — 1658. áprilisában indul levelére válasz: „Árva állapotombeli tiszta szívvel való szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek. Az Úr Isten kegyelmedet megáldja s mostani rabságából szabadítsa, szívem szerint kívánom. Még én is élek ennyi sok bajoskodások, szomorúságok között. Bizony dolog, hogy szomorú szívvel vagyok a mostani állapotnak ennyi sokképpen való változása miatt, mindazonáltal csak azt hitetem el magammal, hogy valamikor a jó Istennek tetszik, nem lehet annyi akadályos dolog, hogy meg nem szabadítja Kegyelmedet! Látja Isten, nekem csak akkor vagyon valami csendesedésem búsulásomtól, amikor Kegyelmednek vagy levelét, vagy felőle egészséges hírt hallhatok. Míg Isten ebben a rossz világban tart, abban az atyafiságos jóakarásban akarok meg is maradni. Ezeknek utána kívánom, hogy Isten Kegyelmedet szabadítsa, mindennemű dolgában vezérelje, melyet az én Istenemtől szívem szerint is kívánok. Kegyelmednek tiszta szívvel szolgáló atyafia X. X.“

Méltó levél Lónyai Annához. Igaz részvét, keresetlen egyszerűség, semmi póz, semmi nagyzás, semmi hisztéria. Egy lélek látszik e sorokból, kit mélységes mélyéig megrendített a szomorúság, de aléltságában is

karjában tart a hit és átölelve emel fel a porból a remény. Kemény következő levele Sidó várból jön. Szabadulni akart s nem sikerült. Fogadja, hogy míg él, „Kegyelmedhez való tökéletes indulatban“ marad. És kedvesen zárja sorait: „Mostan tatárcsán rabja s ha él, Kegyelmedé leszen Kemény János.“ — Ápril. 13-án Lónyai Anna megint levelet ír. Szomorúságát szelíd türelemmel viseli: „Az Isten valóban látogat mindkettőnket, nemhogy egymással való szemben létünk lehetne, de még írásunk is ritkán lehet. Mindazonáltal csak meg kell az Istennek irgalmassága alatt aláznunk magunkat s békével kell szenvednünk mindaddig, míg Istennek tetszik.“ Vigasztal ő is oda írja „amíg Isten éltet, Kegyelmedhez való atyafi szeretetben akarok élni!“

Levele hangja mindig mélyről zengő. Erezni rajta, hogy onnan fakad fel, ahonnan imái szállnak az égre. „Az én Istenemet szívem szerint kérem, hogy kegyel^Nmednek gyenge egészségét fordítsa jó egészségre, ha mikor ő felségének tetszik, engedje jó egészségben látatnom . . . Tudja az Isten nemhogy az írást restelleném kegyelmednek írni, de ha magam mehetnék, .fáradtságomat sem szánnám, mert könnyebb volna nékem az a fáradtság, ha mehetnék Kegyelmeddel való beszélgetésre, hogy semmint ez a törődés, akiben én vagyok, kit tud csak az Isten.“

Látható, hogy a nagy távolság s Kemény szenvedése még inkább hőse felé fordítja a szívét. Kemény alakját rabsága az egész erdélyi közvélemény előtt megnövelte. Jegyese szemében még inkább. Egyre határozottabban érzi maga is, hogy a nemzeti hős iránti becsülés, részvét, rokonszenv érzései, — egész életre

szólva — helyet követelnek szívében. Nem lobbanékony, nem képzelődő. De ha egyszer előnti szívét a nagyérezés, egész egyéniségét hatalmába hajtja. S nem gyötri magát, nem feszegeti elméjét: mért kellett. ennek így lenni? Úgy veszi, mint Istentől rámért sorsot, vagy végzetet. S viseli emelt fejjel, egész erővel: „Úgy ismerem magam állapotját, hogy nemhogy változnék elmém Kegyelmedhez való atyafi szeretetemben, de naponkint öregbedik, melyet elhittem, hogy Isten cselekszik. Mig Isten éltet engem ebben a változással teljes világban, addig Kegyelmed atyafi szeretetében akarok élni mind messze és mind közel való lételemben.“ Máj. 14. 1658. Kegyelmednek igaz szívvel szolgáló atyafia X. X.

Nagy szeretetének nagy bizonyosága áldozatkészsége.

„Magamra nézendő jószágomtól is ami kevés maradt, készebb leszek megválni s azzal segíteni Kegyelmed sarcát, csak az én Istenem nekem azt engedje megérnem, hogy még életben kegyelmedet láthassam, meçt az Istent hívom bizonyoságul, hogy soha kegyelmednek méltóságos állapotjára nem vágyok, hanem csak szabadulására. Hiszem, amely Isten eddig gondunkat viselte, azon Isten ezután is gondunkat viselné.“ (1658. szept. 28.) Ha nem tud másként segíteni sorsán, igyekszik megnyugtadni, hogy minden keservében vele érez. „Elhiszem, hogy már sok idõtõl fogva Kegyelmed élete nem egyéb, csak nyomorgás, búsulás, ki miatt hogy én is micsoda törődéssel vagyok tudja csak az egy Isten, melyben ha segíthetnék sem költséget, sem fáradtságomat, sem magam törődését bizony nem szánám, de Kegyelmed búsulásaiban egyébbel nem segíthetek, hanem az egy Isten előtt való esedezésemmel.“ (Nov. 4.)

Erős bizonyosságtevésként zendül meg minden levelemben Isten akaratának feltétlen tisztelete. „Noha az emberi okoskodás sokképen vagy on úgyan, ha némely dolgok nem lettek volna, talán ez is másképen lett volna, mindazzal elhiszem, hogy keresztyén emberen Isten akaratja nélkül semmi sem eshetik.“ Mikor a szabaddalás próbája újból meghiusul s rabsága még nehezebbé válik, megint a rendületlen hívő szólal meg Lónyai Annában s a rámért szomorúságot úgy tekinti, mint bünei büntetését: „Engem az én Istenem az én büneimért valóban célul tön a keserúségnek, de mind úgy legyen, amint a jó Istennek tetszik. Csak ő felsége adjon erőt az elszervedésre.“ Ez az igazi keresztyéni jellem. Vétkezett, mert ember. De türelemmel szenved, mert Krisztusban engedelmes. Nehéz a szenvedés, még a magunkra parancsolt alázattal is. Anélkül meg éppen elviselhetetlen. Anna asszony imádságban kér erőt a türelmességre: „Én is az én Istenemnek szüntelen esedezem, ha ő felsége ezt a próbát reám bocsátotta, ^djon békességes tűrést, mert amikor elgondolom magamban keresztemet, úgy tetszik, hogy megijedek magamtól, de mindaddig kell szenvednem, míg a jó Istennek tetszik.“

Szenvedésénél csak^húsége nagyobb, szelidségénél csak szerénysége vonzóbb.

„Kegyelmed leveléből értem, hogy kegyelmed eddig való húségemet Kegyelmedhez köszöni s áldást kivan érte reám s kedveseimre. Köszönetet nem érdemel az én húségem, mert nem cselekedtem olyat semmit, amivel Kegyelmedhez nem tartoznám, sőt ha tudnék többet cselekedném!“

S hogy szíve mennyire felolvadt a szeretetben, mutatják a következő sorok: „Mégis mind semminek tartanám a magam sok törődését, de a Kegyelmedét nehezebbnek tartom, minthogy rettenetes szenvedés. Szívem fájdalommal vagyok azon is, hogy én másoktól hallom Kegyelmed rabságában való nehezülését s Kegyelmed nekem meg nem írja, Nekem azzal Kegyelmed nem könnyebbséget, hanem inkább nagyobb búsulást szerez, hogy másoktól hallom meg. Hiszen én sem vagyok drágább Kegyelmednél, hogy Kegyelmed mind a búsulást, mind a rabságát szenvedí. Hadd szenvedjem én is a búsulást, ha a rabságát nem szenvedhetem is!“ (1659. január 25.)

Élete még inkább siralommá válik, mikor 1659. tavaszán Isten a nagyobbik fiát magához szólítja. „írtam vala Kegyelmednek az én igen kedves nagyobbik fiamnak haláláról, hogy az én Istenem megostorozott az én életemig való szomorúsággal ... Ha Isten mind Kegyelmeden s mind rajtam nem könyörül, úgy veszem eszemben magamon, hogy én meg nem emészthetem a búsulást, hanem ő fog megemészteni engem, mert emberi gondolat szerint úgy tetszik szenvedhetetlen volna azon által menni, akivel Isten bennünket ostoroz. Mindazon által csak az Isten adjon békeséges tűrést mindkettőnknek!“ (1659. június 11.). Aki oly vérbeli bensőséggel éli szívével az érzelmek hullámvásását, mint ez a másokkal való szenvedésre teremtett asszony, annál igazán érthető, ha a bánat mély vésővel dolgozik az arcán. „írja Kegyelmed, hogyha Kegyelmednek az Isten szabadulást ad is, nagy két nyavalát hoz magával: egyik a vénség, másik a szegénység. Az nem igen csudálatos nyavalya

én nálam, mert az mindkettő én nálam is föltaláltatik; úgy tetszik nekem is, hogy sok időket élhettem volna azzal az erővel, akit három esztendőől fogva sok búsulásim miatt eltöltöttem“.

Emésztő búsulására mintha mégis ráragyogna az éltető derű. 1659. augusztus 19-én már Brassóból értesíti a bilincsből szabadult Kemény: „Édes kis asszonykám, mind a sokféle akadályokat, mind pedig a különböző ember vélekedéseket az isteni hatalom meggyőzvé azt is ime megengedi, hogy hazámba békével érkezhetnem“. Megkönnyebbült szívvel veti papírra Lónyai Anna is: „Erdélybe való érkezéseért az Úr Istennek neve legyen áldott. Elég emberi reménység kívül lett Kegyelmednek mostani állapotja, mindazonáltal ahol az emberi erő megfogyatkozik, az isteni segítség ott mutatódik meg“.

Most már csak néhány hét a boldog viszontlátásig. Kemény nővérénél, Bethlen Ferencné betleni házában találkoznak s a növekvő népszerűségű férfiú rövidesen az Úr színe elé vezeti az édes Lónyai Annáját.

Kedvezőbb történeti viszonyok mellett boldog pár lehetett volna belőlük. Szeretetükben boldogok is lehetnek. De Erdély sorsa végzetes fordulatok előtt áll. II. Rákóczi Györgyöt a török végkép nem akarja megtűnni a fejedelmi trónon. S a helyébe választott két fejedelem közül se Rhédey Ferenc, se Barcsay Ákos nem tud megmentő ura lenni Erdélynek. 1660. július 2-án Kemény országos ijedelmek közt írja feleségének: „Azt is parancsolják az 500.000 tallér és két esztendei adója az országnak, mely teszen 160.000 tallért mindjárt készen legyen, mert mind kardélre hányatnak. Az is

iratik azon levélben, hogy Ecsedet, Patakot megszállják, elrontják, Rákóczihoz tartókat fiával és a hajdúsággal együtt eltöröljék. Én is nem vagyok elfelejtve, nagy erővel jó Ali pasa; úgy látom hátra van napja a romlásnak és veszedelemnek, ha az Úr Isten nem könyörül“.

Rákóczi is ott esik el a szászfenesi síkon s a végveszedelembé jutott ország 1661. január 1-én Kemény Jánost választja fejedelmévé. Másnap így jelenti be a változást családjának: „Édes feleségem. Tudod jól, hogy az én Istenemtől világi dolgokban semmit szívesebben nem óhajtottam, minthogy veletek együtt csendes életben tölthetném el hátralevő kevés napjaimat és szolgálhatnám Istenemet. De nem engedték a gonosz lelkű emberek ezelőtt, mostan pedig az én Istenem im a szegény és utolsó veszedelemben forgó hazának gondja viselésének súlyos férhet tévé fejemre, mely még boldog időben is mely bajos lett légyen nyilván van mindeneknél, mennyivel inkább hát mostan! De mit tudok tenni? mert embernek hazájáért nem méltóságos állapotban, de barom pásztori alacsonyságban is kellene szolgálni, nemcsak teherviseléssel, hanem élete elfogyatásával is, s ami ennél nagyobb, tudom, hogy minden hivatal Istentől van, ama nevezetes három dolgoknak pedig igazgatását úgyan kiváltképen magának tartotta fel a felséges Isten: házasság, hadvezér, fejedelemség állapotját, engednem kelle Istenem rendelésének és hazám kívánságának! — Félelmes állapotunk van igen, mert megdühödött ellenünk a pogányságnak hatalmas ereje, elhagyattunk minden nemzetektől, de nem rövidültek meg az irgalmas Istennek kezei. Segítsetek ti is Isten előtt való esedezéstekkel,

aki legyen meghallgatója és tartson meg benneteket is jó egészségben!“

Életük ezután csupa rettegés. Hazájukért, egymásért, javaikért. Lónyai Anna majdnem állandóan betegség martaléka. Felhúzódik Palkó fiával és leányával Huszt és Nyaláb várába. S nyár derekán épp ez a két vár is a feldúltak közé tartozik. Kemény levelére mintha felgyújtott falvak lángja vetné repeső világát. „Huszt és Nyalábvár felfordulásának híre engemet holt elevenné tevé!“ Családja megmenekül ugyan a nagyobb veszedelemtől, de nyugta ezután se lehet. A beteg feleség szüleinek sírját feldúlták, javaik pusztulóban, sorsuk veszendőben. Kemény mint fejedelem abban bízott, hogy Bécsből kaphat segílyt Erdély oltalmára. A segílyt megkapja, de Erdélyt meg nem tarthatja. 1662. január 16-án írja utolsó sorait kedves feleségének: „A gyermekeket atyai szeretettel köszöntöm, kívánom, engedje Isten édes szívem halljak jó egészséget felőletek. Tied édesem Isten után, míg él Kemény János“.

Hat nap múlva rátámad Kucsuk nagyvezér és Nagy-Szóllós szász községnél porba tiporják féltett életét a harci paripák.

Lónyai Anna két évi házaselet után sötét gyászban marad élete hátralevő 26 évére. A Thököli-kori kuruc-háborúban, melyben fia Wesselényi Pál tábornok vezéri sorban küzd, nagy résztvesz a hónát szerető nagyasszony. S a leveretéssel az a csapás éri, hogy elkobozza tőle a császári kincstár a jószágait. Mintha mindenét el kellene veszítenie ennek a nőnek, csakhogy a hite mindennél nagyobbá nőhessen!

Megtörtetett testtel, komor tapasztalatokkal él ezek

után Istenének, rokonainak, halottai emlékezetének. Puritán gondolkozását mutatja, amit egy rokon halála alkalmából ír Margit nővérének: „Jól tette szegény bizony, hogy nem temettette magát friss köntösben e mostani időre nézve; .nem is kell a földben szép! — Magam állapotjáról írhatom, Kegyelmednek édes öcsém asszony, én bizony gyenge egészséggel vagyok, most kezdtem immár pálcával járni a házban; én valóban szívem szerint kívánnám, hogy Kegyelmed közelebb lagnék, az Istennek látogatásának tartom azt is, nem is tudom már mikor remélhetem Kegyelmetek alájövetelét? . . . 1662. vége felé“.

Örülne, ha egyik-másik rokon leányka mátkaságáról eshetik szó, de az ő szívét fájdalommal nyilazza át, ha fiatal lányra gondol. Hiszen ugyan abban az évben, melynek januárja férjét szakította el tőle, a nyarán — július 7-én elhal mellőle 16 éves viruló leánya, az első férjétől való Wesselényi Borbála. Erről írja: „A szegény gyermek temető helyéről írtam valakinek, alig várnám, hogy válaszom jőne; mint tetszik Kegyelmeteknek, mivel itt a kastélyba akarnék egyik bátyán egy kis templomocskát csináltatni, a többi testvéreket is oda akarnám behozatni“. . . Ebből látszik, hogy második férje birtokát, a csendes Gerendet választja menedékének, öreg kora békéről álmodó Pathmos szigetének.

Innen száll ki egy-egy levele atyafiaihoz, mint sógorához gr. Csáki Istvánhoz. „Mi is élünk, — írja 1675-ben — vagy csak inkább nyomorgunk szegény bujdosók ezen a Chanaán földén“. Tanácsát, véleményét szívesen veszik s neki úgylátszik — egyéb öröme is alig van már, minthogy másokat tanít mindvégig való állhatatos-

ságra. „Isten ellen édes Gróf úr nincs tanács — írja sógorának mély meggyőződéssel — akármit akart volna Kegyelmed s én, de csak annak kellett volna meglenni, amit Isten akart! “ . . .

Isten ellen csakugyan nincs tanács. Öregkorában is ugyanaz maradt menedéke, aki ifjú évében volt reménye: az Élő Isten. Ehhez folyamodott segedelemért élete minden idejében s próbákért és áldásokért ő neki volt hálás koporsója bezártáig. Maradék világi javaiból — úgy érezte — áldozni kell a szent Isten oltárára s boldog volt, hogy végrendeletében elküldhette segedelmét a Rákocziak pataki Kollégiumának. Nevét ott emlegeti a múzsák serege a Lorántfy fejedelemasszonyéval s a Pálóczi-Horváth Máriaéval.

Élete története im élőkbe idézve. Igaz tisztelettel hajtunk fejet emléke előtt s lelkivilága örökfényes kincseit: szeretete mélységét és szélességét, szenvedése hősi hordozását, hite hűséges hosszú tűrését, szelleme bátor és fenséges szárnyalását — mint a Gondviselés életre nevelő ajándékait — megilletődött hálával veszszük át örökségül a múlttól a mai nemzedék hitének, reményének és szeretetének erősítésére.

II.

Ráday Eszter grófnő.

Széki Gróf TELEKI LÁSZLÓNÉ

1716—1764.

„Tudom, hogy él az én Megváltóm, aki mindenkor mellettem áll.“

Aki figyelemmel olvasta Árva Bethlen Kata grófnő történetét, megismerhette azt a családot, mely oly szíves odaadással igyekszik a magános nagyasszony életét a szeretet sugaraiba vonni. Bethlen Kata szíve utolsó dobbanásáig mélyen vele érzett Teleki László családjával. A Széki Teleki László neve történelmi név, érdemekkel ékes, érdemektől fényes. Teleki László 1710-ben született Gernyeszegen s 1778-ban hunyt el. Hivatali méltóságban fokról-fokra emelik érdemei. 1741-ben császári és királyi kamarás, 1751-től főkormányszéki tanácsos, erdélyi főpohárnok s belső titkos tanácsos. 22 évi szolgálat után 1774-ben lép nyugalomba. Szikla-erős oszlopa az egyházi életnek is. Az erdélyi ref. egyházkerület s a fogarasi ref. egyház világi főgondnoka. Előkelő állása, szép műveltsége, nagy munkaereje, nemes szíve őszinte becsülést biztosított részére minden rendek előtt.

Bethlen Katának, mikor minden gyermekét és második férjét Széki Teleki Józsefet eltemette, ennek unoka-

öccse László gróf marad szinte egyedüli támasza. Férje helyett ennek (növekvő érdemeit becsüli, gyermekei helyett ennek gyermekeit szereti. Teleki jószívűségéért nem szűnik meg az árva grófnő koporsója bezártáig hálásnak lenni, mit igen szépen bizonyít egyik utolsó levele: „Köszönöm hálaadással kedves édes öcsém uramnak hozzám mutatott sok rendbeli igaz atyafiságát. Engemet kedves öcsém uram szeretett, s inkább megbecsüÖött gyermekségétől fogva mind“szemben, mind mások előtt, mint én remélhettem volna. Sőt, hogy én a méltóságos Teleki familiába lótt béplántáltatásom után védelmeztettem, a bántások ellen így megmaradhattam, azt a kegyelmes Isten gondviselése után elsőben is köszönöm kedves édes öcsém uramnak.“ (Bethlen Kata grófnő írásai és Levelezése. Bpest 1922.)

Felragyognak e vallomás fényében Teleki László nemes vonásai. Meleg derűben sugárzanak azok a családi tűzhely világánál is. Nemes lelkének méltó nemes társa hitvese: Rádai Ráday Eszter grófnő. A Ráday család régi dicsőségben, öröklődő értékekben, közbecsülésben egyenrangú társa a Széki Teleki famíliának. Éppoly hazaszerető, egyházépítő, mint amaz. A könyvet, mint Istennek javait közlő nagyszerű ajándékot, mindkét nemzetség kiváló szeretetében részesíti. A Magyar Tudományos Akadémia 30.000 kötet könyv ajándékozásáért vésette márvány táblára a Telekiek nevét. S a Dunamelléki Református Egyházkerület a budapesti theológia értékes könyvtárát köszönheti a Rádayaknak.

Ez a hónapért élő istenes, művelt, lelkes két család ölelkezik össze a XVIII. század elején áldott szép házasságban. Ha Teleki László magával hozta régi derék

nemzetsége minden erényét, Ráday Eszter is olyan lélekkel gazdagította e hitvesi szövetséget, hogy szülei mellett a maga és gyermekei élete példakép fénylik a kortársak és utódok előtt.

Édes apja Ráday Pál gróf (1677—1733) Erdély és Magyarország egyik legismertebb, legbecsültebb, nagytehetségű, áldásos buzgalmú főura. Egykorú arcképe, amint Rákóczi festőjének, Mányoki Ádámnak ecsetje nyomán reánk maradt, nyílt, magas homlokú, méléző tekintetű, komoly férfinak mutatja. Tettei s kortársainak feljegyzései egyaránt meggyőznek fényes elméje, meleg szíve, ragyogó jelleme, vonzó értékeiről. Pályafutása nagyvonalú, érdemeken emelkedő. Ráday Pál 1677. július 2-án született s 1733. május 20-án halt meg Péczelen. Iskoláit Losonczon, Selmeczen, Körmöcön végezte. Ez utóbbi helyen teológiát, filozófiát tanult. Latinul, németül, franciául folyékonyan beszélt. Törvénygyakorlatra Nógrád és Hont megye főjegyzőjéhez, Kajali Pálhoz megy. 1700-ban a rendek a lemondott Kajali helyére őt választják vármegyei főjegyzőnek. 1703-ban nőül veszi az elődje leányát Klárát. De még ebben az évben hadba kell szállnia. Kitör a kurucok szabadságharca és Rákóczi pártjára vonja Rádayt, a következő évben fejedelmi titkárnak emeli maga mellé. Nemsokára ő lesz Erdély kancellárja. Sok, fontos megbízatásban kell eljárnia külföldi küldetésben. A szatmári békekötés után elszakad útja a bujdosásba induló fejedelemtől s hazatér hona és egyháza építésére.*)

Kegyesen rendelte azt a Gondviselő Isten, hogy

*) Szépen megírt életrajzát lásd: Dr. Négyessy László: Ráday Pál munkái. Bpest. 1889.

mikor egy nemzet csillaga lehanyatlik és a vesztett harcok emlékével sötétség nehezedik a szívekre, — legyenek az útkeresők előtt fellobogó fények és felzengő szózatok s hirdessék a jövőt vigaszul a népnek.

Ráday Pált ilyen feladatra hívta el a Seregek Ura. Mikor Nagymajténynál letörik a zászló, — 1711-ben — akkor ő mindössze 34 éves. Ifjúsága virulással teljes. Karja csupa izom, lelke csupa lélek. A harc megindulása után, 1704. januárjában Ráday írja azt a hatalmas kiáltványt, melyben Rákóczi feltárja a világ keresztyén fejlődemei előtt, hogy mi adta kezébe a fegyvert. „Megújulnak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei“ S mikor Majtény után még jobban vérzenek a nemzet sebei, ő ad kezébe a népnek balzsamul — egy imakönyvet. Címe: *Lelki kódogás*. Elsőbb csak magának és kedves édes házasársának Kajali Klárának kedvéért írja imádságait, énekeit, de csakhamar közkincsévé válik a vigaszért epedő nemzetnek és 1710-től 1774-ig tizenegyszer nyomatják ki újra. Mi lenne enyhítőbb a levertetés esztendeiben, mint az Istenhez emelkedés! Ezért oly becses a Ráday kis könyve, mert „az Úr Istennek Hazánkon mostani összecsoportozott ítéletei között, először az Istennek országát és annak igazságát kell keresni más dolgok felett.“ Ma is egyik legkedvesebb éneke a reformátusoknak ez a szép dicsérete:

Óh áldandó Szentháromság!
Nyögésimre figyelmezz,
Jövel, siess főboldogság
Én Istenem kegyelmezz.
Óh uram, uram ne hagyj,
Mert segítségem Te vagy.

(Új énekeskönyv 324.)

Ilyen hangok szállnak ég felé a Ráday Pál családi hajlékából. Szíve együtt dobog felesége szívével és házasi szövetségükből megszületik két nagyraihivatott gyermek. A fiú: Gedeon, (1713—1792) nevezetes költő lesz, érdemes munkása irodalmunknak. A leány Eszter, gyönyörűsége szüleinek, koronája férjének, ékessége az egész asszonyi nemnek.

Ráday Eszter 1716. április 24-én született Losoncban. Nevelése művelt, nemeslelkű, gondos szüleinél a legszébb, legjobb. A Bibliából atyjától, anyjától oly sok idézetet megtanul, hogy a szent szövegben való jártassága méltó csodálatot kelt. Ráday Pál megszerzi családi birtoknak a kellemes fekvésű Péczelt. Ez időtől fogva ez a hely útjelző-kővé válik a magyar művelődés fejlődésében. Ráday maga egyike első könyvgyűjtő főurainknak. Szép szenvedélye átszáll örökül gyermekeire is. A péczeli dombok nyájas hajlása közt szépen fejlődik Eszter testben lélekben. A nyájas kis péczeli templom, szószéke felett a Ráday-címer kiterjesztett szárnyú fehér galambjával, örökre nyomot hagy lelkén. Hit, haza, műveltség — eszményként szívódik fel lelkébe s mint szép ifjúságába gyökerező emlék: örökre kedves marad szívének, a templom, a szép táj, a kép, a könyv, a kézimunka. Képét élethűen festi udvari lelkész-poétájok, Málnási László, a Rádai-címer alá írt versében:

Gondold Gróf Rádai Eszter kegyességét,
Ha pedig nézed a lilium szépségét
Gondold mindenkéül való kedvességét
Szemléld a galambon okos szelídséget!

(Igaz emher.)

Alig tölti be 16-ik évét a karcsú termetű, szende barna leány, utat keres szívébe a boldogság a szeretet formájában. Az erdélyországi Gernyeszeg felől tűnik fel szerencse-csillaga. A székely nemzetség egyik legszebb jövőjű leventéje, a 22 éves Gróf Széki Teleki László, kériket küld a péczeli udvarházba. És mert tetszett az Istennek a fiatalok szívét s a szülők jótetszését idejében egymásfelé fordítani, 1732 június 24-én, János napján örökre egybe köttetnek a szent házasság kötelékeivel. Házasságuk keresztetket hoz magával, de szívük hűséges, boldog mind a sírig.

Nincs még esztendeje, hogy egybekeltek, mikor 1733. május 20-án mély gyász veri le őket a szentéletű, jóságos édesatyá, Ráday Pál gróf elvesztésével. Szemükben csak akkor csillan fel az öröm könny, mikor 1734 tavaszán beköszönt hajlékukba az első gyermek. A fiatal özvegynek, Árva Bethlen Katának is ez férje halála óta az első örömnapja. Lelkendezve írja Hévízről április 9-én: „Kegyelmed nékem küldött levelét atyafiságos szeretettel vettem, melyből is értem, hogy Isten ő felsége Kegyelmedet fiú magzattal megáldotta, kit is Zsigmondnak kereszteltetett Kegyelmed. Kívánom, Isten ő szent Felsége uri szüleinek örömeire és hazánk szolgálatjára nevelje s számos esztendőig éltesse jó egészségben 1 Kedves menyem-asszonyt pedig mostani erőtlenségéből gyógyítsa ki és jó egészséggel szeressél“ (Leveli, 283. 1.)

Fájdalom, gyakori látogató házuknál a halál is. Megáldja Isten a házukat bibliai módon. Tíz gyermekük születik. De hét fiú közül csak egy, tíz gyermek közül csak három marad életben: József, Eszter, Klára. 1741-ben meghal a jóságos édesanya, Kajali Klára. Sokszor

áll sír szélén maga Ráday Eszter is. Bethlen grófnő egyizben már halála hírét hallja s boldog, hogy az Úr még visszahozta. „Az Úr Isten ennekutána is gyönyörködjék élete megtartásában és ereje megadásában s tartsa meg sok számos esztendeig kedves menyem-aszszonyt szép csemetéinek kegyességben s isteni félelemben való felnevelésekre!“ írja 1743 tavaszán. Ez a szeretetben égő árva grófnő el is követ mindent, hogy minél több öröme szolgáljon kedves rokonainak. Élete legboldogabb napjai közé számolja, mikor valamelyiküket láthatja vagy éppen saját házában vendégül fogadhatja.

Ráday Esztert még házassága első évében megismeri, Kercesorán házánál tartja és szeretetében élete végéig megmarad. Ahányszor erdélyi birtokukra jönnek, szíve teljes örömevel várja magához mindnyájokat. „Szívesen örülök rajta — írja Telekinének — hogy Isten Kegyelmeteket Erdélybe behozta. Egész reménységgel vagyok édes Menyemasszony Kegyelmetek személye látásához. Minthogy kérem is igen nagy atyafiságos szeretettel Kegyelmedet is, hogy ne fogyatkozzam meg a Kegyelmetek atyafiságában, én is, Isten éltetvén, hasonló atyafisággal kívánom megszolgálni Kegyelmeteknek. Úgy ha ide bé vagyon Kegyelmetekkel, a kis öcsémet Palkót is hozzák magukkal. Kegyelmeteknek igaz atyafiságos szeretettel szolgál Árva Bethlen Kata.“ (297. 1.)

Nagyon érdekes, hogy milyen ajándékokkal kedveskedik egymásnak ez a két nagyasszony. Hogy csipkeizt, kappant, birsalmasajtot, rozmarint küldenek, az vele jár a háztartás örömeivel. De szeretnek olyat is küldeni, amiből egyenesen a léleknek származik növekedése. Bethlen Kata egyszer evégből egy jó papot küld sógor-

asszonyának a következő szellemes sorok kíséretében: „Jó akaratját kedves menyemasszonynak, hogy szakácsasszony szerzésében fáradozni nem restelt, igen szépen köszönöm. Én is kedves menyemasszonyhoz a testi ételt készítő emberért oly embert bocsátok, aki lelki eledellel kedveskedik, egy jól készült, igen emberséges, szelíd jó pappal.“ (384.1.) Többször mesesik, hogy könyvet küld ajándékba, ilyen jó kívánsággal: „melyet hogy Kegyelmed számos esztendőig Istennek dicsőségére s lelkének üdvösségére olvasson, kívánom.“ (314. 1.) Kitűnő ötlete Bethlen Katának, hogy játékbetűket készített a gyermekek mulatva taníttatására. Neveltjét, a Bod Péter leányát így tanítja meg olvasni. Ezt a módszert ajánlja Ráday Eszternek is: „Az én papkisasszonyom (Bod Kata) játék alatt a betűket megtanulta, melyekben hasonlókát csináltatván, a kis Klárikónak és Zsigónak is elküldtettem.“ (1753.)

Mily szerencse, hogy fennmaradtak a levelek, melyekből a hévizi Bethlen és a péceli Ráday—Teleki udvarház éltetőén tiszta levegője árad felénk. Bethlen Kata a szíve felével, mintha a Telekiek házában élne. „Örülök, hogy a kis Klárit és Zsigót hallom jó egészségben lenni, de azt felettébb sajnálom, hogy Eszterkéről nem hallok emlékezetet, holott sokszor emlékezem én Eszterről, kinek is ajánlom atyafiságos szolgálatomat, kívánván, Isten nevelje a maga dicsőségére.“ Eszterre különös gondja van. 1753 nyarán például magával viszi a lövétei fürdő savanyú vizére. Mily kedves egy ilyen 170 év előtti fürdői levél. „Eszter öcsémasszony Istennek hála jó egészségben vagyon, a savanyúvízzel is élt s töredett is. Most úgy tetszik, hogy meghízott, szépen megtölt

ábrázatjában. Igen akarnám, ha így láthatná kedves menyemasszony ő kegyelmét. Köszönti alázatos leányi engedelmességgel kedves menyemasszonyt s kedves öcsém-uramat.“ (416.) Nagy örömmel köszönt be a péczeli házhoz az eladó leány Teleki Eszter menyasszonysága. Bethlen Kata tréfásan írja, hogy őt Eszter tulajdon kezével írott hívó levéllel meghívta volna, tiszta jó szívvvel elment volna, hogy rostával hordja a vizet konyhájára. A vőlegény Thoroczkai Zsigmond gróf, kihez a szülők reménységgel fűzik a szeretett leány sorsát.

Valamennyien nagyon szeretik az egyetlen életben maradt fiút Józsefet. József rá is szolgál a szeretetre is, a jövőjére irányuló várakozásra is. 1738 december 21-én született Huszton. 16 éves korában a kiváló Bod Péter prédikátor mellé kerül, akitől bölcsészetet, történetet, hittudományt tanul. Bod Péter — úgy látszik — fiaként szereti. Bethlen grófnő írja 1753 nyarán: „Tiszteletes Bod uram leveleit is vettem, melyben nagy örömmel ír az öcsém-uram tanulásáról, egészségéről és hogy mely gyönyörűséggel töltik együtt az időt, mely nagy engedelmességgel és függéssel van.“ (418.) Szorgalma nem ernenyedik. Később is erősíti: Bod uram mindenik levelében erősen dicséri, mely szorgalmatos a tanulásban.“ (1754. — 447.1.) — Alapos ismeretszerzés után külföldi utazásokra indul, Svájc, Hollandia, Francia, Olasz— Németországban foglalkozik politikai, művészeti, régészeti tanulmányokkal, II. József császár alatt, 1785-ben a péczeli iskolakerület igazgatója, egy ízben a magyar szent korona őre lesz. Könyvtárára, természettani, régészeti gyűjteményeire ezrével költi az aranyat. Húgát Esztert, 1778-ban szép elégiákban siratja el. Korában

Magyarország egyik legműveltebb embere élt s halt meg személyében 1796-ban. (Bővebben méltatta: Bajza József; „A Telekiek tudományos hatásáról“ című művében.)

Így válik az egyház és haza, az egész magyar faj értékbeli gyarapodásává az a nevelés, amellyel Ráday Eszter grófnő igyekezett Isten oltárára szentelni a fiát. Hálás nemzet nem felejtheti el az ilyen édesanyát. Amikor 1764 január elején élete 48-ik évében 32 esztendei boldog házasság után lehunyja szemét, nemcsak férje, gyermekei, rokonai, de az egész magyarság lett vesztessé egy nő elvesztésével, ki hivatása eszményi betöltésével életében-holtában eszmény a mindenkori nemzedék előtt.

Temetése alkalmából 1764 január (Szent István“ hava) 17-én, a geryeszegi református templomban Bod Péter, erdélyi egyházkerületi főjegyző mond örökre emlékezetes gyászbeszédet: *Örökké élő és a halál poklán felül álló Goél* (Meváltó.) Ez a kiváló becsű irodalmi alkotás nyomtatásban is megjelent és gyönyörű jellemzéseivel teszi általánossá Telekiné Ráday Eszter áldott emlékezetét. „Éltében, holtában ebben volt dicsekedése az áldott emlékezetű úrasszonynak — írja — hogy ő a Krisztusé és Krisztus az övé, Ezt mondta Pál apostollal: Akiért mindent kárbaveszni hagytam, hogy a Krisztust megnyerjem. (Filippi levél 3:8). A hitnek minden ágazatát s az egész Szent írást tudta, úgy, hogy aki őtet hallgatta volt mind csodálkozott. Ezeket tudta az ő édesanyja és édesatyja tanításokból. Tudta Isten élő szent beszédéből (prédikáció) melyet annyira magáévá tett volt, hogy mint valami tárházból, mindenkor tudott abból előhozni az alkalmatosság szerint bölcsen.“

Dicséri Bod Péter, hogy bátran ment a halálba. „Könynyen megy halálba, aki tudja, hogy feltámad!“

Udvari papja Málnási László, 1764 januárjában a nagyszebeni udvarháznál állít úrnőjének szép emléket *Igaz einher* című gyászbeszédében. (Megjelent Kolozsvár 1766.) Kiemeli a tudományszeretetét. „Magyar tudós theológusoknak magyarul is, vagy a magyarra fordított könyveket nagy áron is buzgó szorgalmatossággal egybegyűjtögette.“ Amit maga megtanult, arra másokat is nagy igyekezettel tanított. „Szép úri házában a tudományt prédikálni igen szerette, cselédeit erre taníttatja s ő maga oktatja.“

Koporsójának a geryeszegi templom mellett épült mausoleumban való helyezésénél Deáki Filep Sámuel mond felette szép beszédet *Igazság koronája* címmel. Jelleme tisztaságát, természetes egyéniségét tünteti fel mintaképnek: „Ő a keresztyén névnek mocskát, a hízelkedést szívéből utálja vala, a kétszínű emberrel barátságot is nem tart, vallásában buzgó, a könyörgésekben forró, a jókkal való társalkodásban egyenes és kinyílt szívet viselő vala; semmit is inkább kedves gyermekeinek szívökbe benyomni, mint az Istenfélelmet és a valóságos és színmutatás nélkül való kegyességet nem kivan vala; férjét tökéletes szívvel szerető, úri házát és udvarát nagy bölcsességgel kormányzó heroina (hősnő) vala. Mikoron romlandó házát elhagyná is, buzgóságos imádságok, egeket átaljáró fohászkodások, jézusi óhajtások között adná meg boldog lelkét az ő Teremtőjének!“

Boldog lelke hát, boldog egekbe ért.

S mi hálával áldhatjuk a Gondviselőt hogy örök értékek csillogtatására, vigaszul adta őt nekünk.

III.

Pálóczi Horváth Mária

1790—1867.

„Az, ki annyi szív hálás érzelmeiben, annyi lélek kegyeletes meghatottságában él, az él valóban, él megszázorozott étellel, mint egy közös áldó szellem és amidőn a halandóságot levetkőzve az emlékezetbe ment át, csak egy tisztább s reá méltóbb létkörbe jutott.“ *(Dr Heiszler gyászbeszéde.)*

A sárospataki főiskolának s a magyar nemzeti művelődés ügyének Lorántfy Zsuzsána fejedelemasszony után legnagyobb pártfogónője Pálóczi Horváth Mária. Ez a csodás lelkesültségű úrnő, mintha csak azért élne, hogy jót tehessen. Öröklött erény ez nála. Nemzetsége érzi és tanúsítja, hogy eszmények szolgálatára van teremtve. Szívvel és ésszel, karddal és kinccsel — nemzedékről-nemzedékre építi a jövőt. Egyik ősiük vezér, másik Rákóczi titkára, majd szolgabírák, alispánok sora következik, de akár prédikátor, akár gazda vagy ügyvéd válják belőlük,* a cél minden ivadéknak jelesei előtt ugyanaz: Isten és Haza mindenelőtt.

* (Lásd a *Pálóczi Horváth-család naplója*, Magyar Történeti Emlékek. Írók. XXXI. kötet.)

Lelkesültségük kiválóan jellegzetes megtestesülése Pálóczi Horváth Ádám, a költő. (1760—1820.) Ez hős-költeményt ír Hunyadiról, ódában dicsőíti a nemzet nagyjait, elégiában siratja hona ledőlt oszlopaikat, mígnem országszerte becsült költő lesz. Dédapja elszármazott Ungból az ősi fészekből, ő maga a Dunántúl szeretetében nő fel, hol apja György református lelkész, édesanyja hollósi Somogyi Kata emelkedett lelkű honleány. 1789—1819-ig, húsz éven át viseli a Külső-somogyi egyházmegyén a világi gondnoki tisztelet s ez idő alatt kiváló egyházjogásznak, sokszor tüzes hitvédőnek bizonyult. A Tiszántúli Egyházkerület felkérésére az akkor készülő új Énekeskönyv részére gyönyörű költeményekben szólaltatja meg az igaz keresztyén hitbuzgóságot és: A nagy király jön .... Dicsőség mennyben az erős Istennek .... Örvendjetek keresztyének .... Győzelem, győzelem .... Isten a roppant egeknek .... kezdetű fennszárnyaló dicséreteit ma is mennyei gyönyörűséggel zengi a kálvinista szív/

Hogy mily öserejű s mily messzeható a buzgóság a Pálóczi Horváthokban, annak jellemző bizonyága, hogy Pálóczi Horváth István dunamelléki földbirtokos, pesti egyházkerületi tanácsbíró, az úrnak 1923-iki váltságos esztendejében — korában egyedülálló áldozatkészséggel — önköltségén református templomot emelt Örkényben. Míg Pálóczi Horváth Zoltán a kálvinizmus társadalom-fejlesztő erőinek kibontakoztatása és egyházirodalmi téren mutat fel becsült munkásságot.

* (Mint egyházi énekszerzőről s mint hitvédőről lásd bővebben Révész Imre: Figyelmező 1876.)

Ennek az örökerős forrásokból táplálkozó nemzetiségnek a legszebb kivirágzása Pálóczi Horváth Mária élete. 1790. szeptember 25-én született az ungmegyei Pinkócon és itt is halt meg 1867. április 3-án.

Fenn az északkeleti Kárpátok lábánál azon a síkságon, mely a várromos hegyek közül aláhömpölygő Ung partján nagy szélességben húzódik Bereg felé, ki-magaslik a falusi kertek közül a pinkóczi kastély. Ez volt a melegágya Horváth Mária jócselekedeteinek. Az ő neve, az ő háza valami olyan fogalma volt a környéketes jószívűségnek, mint a májusi esőfelhő a harmatozó áldásnak. Ő maga csupa egyszerűségből állott. Nem ment férjhez, nem keresett magányában társat, de mint a kalász, oda áldozta javait mások erősítésére. Asztala tizenkét jövevény számára mindennap terítve volt. Vándorló diák: legátus, szuplikáns, mendikáns nem felejtette el, ha útba ejtette Pinkócot. Mikor az éhezők csapatonként könyörögtek az irgalom kenyeréért, Horváth Mária jóvoltából volt ház, ahol a hétnek meghatározott két napján százankint kaptak meleg főtt ételt. „Isten áldását azért őrzé szorongó kezekkel — így szól róla egyik emlékezés, — hogy köznyomor idején legyen ki az éhezőnek enni tud adni, tudván, hogy Isten dicsőségére minél többet ad, annál többet nyer vissza.“

Csak egy esetet tudok életéből, mikor meg akarta keményíteni szívét a kérő szó előtt, akkor sem tudta. Az ungvári egyház esperes-lelkésze Makkai Dániel és gondnoka Kiss János, a nagyatyám, abban a fontos küldetésben járt nála, hogy az ungvári ref. népiskola építését az ő jóvoltából lehetővé tegyék. A lelkész ala-

pos okadatolással fejtette ki kérelmük indokoltságát s az iskolaépítés jelentőségét. Pinkócz úrnője nem méltányolta az igyekezetet. Kaptak elégszer, mért nem építettek abból! Nem akarta Ungvár kérését teljesíteni. Nagyatyám őszinte kék szeméből kiesett a könny: „Mi lesz akkor a mi gyermekeinkkel?” A szív követője megértette a szív beszédét. Hogyne értette volna meg az, kiről irva van, hogy „szíve könnyforrás, mely részvétre hamar buzog.” Az ungvári népiskola a kárpátalji magyarság erősítésére, Isten örök dicsőségére így épült fel Horváth Mária áldott emlékezetére. Jellemző ez a kis történet Horváth Máriára. Azt mutatja, hogy a szeretete okos szigorral párosul. Ad szívesen a szükség és tehetsége szerint. De mint a bibliai talentumosztó, lélek szerint megvizsgálja: hű volt-e és serény az adott javakkal való sáfárkodás.

Jellemében általán van valami katonás vonás. Ahogy az arcképét nézem — Barabás Miklós beszédes alkotása — a tartásában, a cicomátlan megjelenésében, a magas homlokán, széles szájmetszése erélyjelzőjében, sötét szeme értelmes, tisztánlátó tekintetében, mintha a vezéri erőt kellene felismernem. Ahogy a bátfai sírboltban hatalmas érckoporsója mellett gyermeki szívvel megállottam, a nő-fölötti nagyság méretében jelent meg előttem. Ahogy a róla fentmaradt nyilatkozatokat összehasonlítom, ahogy intézkedéseit vizsgálom, ahogy a pataki iskolakertben bronzképésán merengek, ahogy sorsán mélyen megérettő, örökre hálás érzelemmel eltűnődöm, — mindenfelől az a benyomás hatalmasodik el rajtam, hogy Horváth Mária egyéniségében olyan jellem követel hódolatot, aki angyali finomságú érzékrend-

szerrel jött e világra, aki szívében mennyei gyöngéd-
séget és határtalan szeretetre való képességet hozott,
de akit éleseszű, rendkívül széles látókörű férfiak ne-
veltek, aki dacos magányból egyedülálló fenséggel néz
el a világi élet sok szennye felett s aki a jövőbe vetett
istenittas pillantással látja, hogy az ő élete nyomán
szebbé és jobbá kell lenni ennek a hívságokban ka-
vargó kísértéses világnak.

Több ő a nőnél. Hősnő! Úgy áll előttünk a felsza-
baduló Magyarország bölcsőjénél ez a pártakoronás
leány, mint aki Verecke trónszirtjéről ereszkedett alá,
hogy vétót kiáltva Bécs felé megrázza kezével a kuf-
steini börtön ajtaját és békefelteteleket diktáljon a sötétség
fiainak az Örök Világosság nevében. 1790-ben születik,
abban az esztendőben, melyben a világszabadság gon-
dolata egyre sűrűbben dobbantja meg a magyar szíveket.
S 1867 tavaszán áll meg a szíve verése, mikor a vilá- \n
gosi gyász felhők először engedik újra kéken mosolyogni
a tiz év óta borús eget. Tehát oly korszak szülötte,
mely szárnyaló reménykedések és fekete bitófák között,
Lázárok sóhaján és özvegyek könnyén tanítja meg a
nemzeteket arra a proféciára, hogy szebbé születik újjá
a világ, de csak úgy, ha a szenvedések között megnőtt
hit a jézusi szeretet fundamentumán épült intézmények-
ben emeli fel a győzedelmes világosság diadalmi jeleit

Egy mondatban így lehetne megláttatni Horváth
Mária történeti jelentőségét: felkeltette a jobb jövő hitét
abban a nemzedékben, melyről Tompa lantja szaggatott
fájdalommal búgja: A sebzett vad a rengetegben kín-
jának hangot ad, s magát az eltiport magyarnak kisírni
sem szabad. Emberi nagysága pedig abban rejlik, hogy

a nemzeti újjászületést — mint ihletett isteni küldött — a hitbeli megújulás és erkölcsi tisztaság követelményében jelöli meg, hogy mindenét vitte oltárra a Hit, Haza, Emberiség eszme-háromság apostoli szolgálatában. Klasszikusan jellemzi lelki fenségét korának egyik történésze Dr. Heiszler József az ungvári templomban tartott gyászünnepi beszédében:

„Ő a magyar haza. leánya egészen, magyar szokásokban és erkölcsökben, ízlésben és kegyességben. Őseink házi életének szent hagyománya tisztább élő kifejezésben nem jelenhetett meg közöttünk, mint e csendes házias, örökké munkás, egyszerű, de kötelessége komoly érzetében magasztos alakban, minek befolyása alatt a közönséges légkörből kiemelkedő lelke nemzetéhez épen oly rendületlen pietással ragaszkodott, mint mélyen szeretett evangéliumi egyházához. És épen ezáltal lőn a hajdankori magyar nők komoly megjelenése egy korban, melyet nem követhetett, hanem áthozta magával ide ősanyáink erényeinek elsugárzott fényét, mélyen érezvén, hogy a nőnek egy korban sem leendő feladata az, hogy a világot pazar csillogással töltsse be, hanem, hogy töltsse be azt, ahová Isten által küldetett, a házat. Erezte ő azt a tiszta lélek sugalmából, hogy a nő a házon kívül boldogtalan száműzött s előbb-utóbb kedélypusztulásban fog oda hervadni, mint a férfiú világfájdalomban, ki helyét a nemzetcsaládi tevékenység körében bármi módon elvesztette“.

És ami legszebb, isteni küldetését oly páratlan egyszerűséggel tölti be, mintha ő lenne századának legigénytelenebb teremtése. Ez is mutatja, hogy életével nem kívánt egyebet, mint egy eszményi hivatást, —

női hivatása eszményét — lehető tökéletesség szerint betölteni. Meghitt körben nem egyszer sóhajt fel: „Óh bárcsak addig élhetnék, míg megboldogult bátyám reám hagyományozott terveit megvalósíthatnám“. Simonnak, a nagy testvérnek, kinek lángoló hazafiúi szíve talán még a sírjában sem aludott ki, talán csak azért kellett meghalnia, hogy szelleme eszményivé finomult erőivel nővére lelkét erősítse. Lélekké vált, hogy lelkezője lehesen testvére munkájával a nemzeti fejlődésnek.

A nagy embereket talán semmi sem jellemzi jobban, minthogy ők semmit sem tesznek magoktól, és semmit sem tesznek magokért! Valami szent kényszer tartja őket rabságban, hogy tegyenek, ha vérükbe kerül is. És ha máglya lobban vagy bitófa reccsen a lépésük alatt, megteszik azt a lépést s bár ha megszakad is életük, azt az érzést keltik, hogy velük ezrek léptek ezúttal előre évszázadokra szóló lendülettel. Ezek helyett látnak, ezrek helyett éreznek, ezrek helyett szenvednek, ezrek helyett és ezrekért cselekednek. Horváth Mária nem ment soha férjhez, utódnak maga helyett nem adott életet. Mégis mintha ezer anya aggódó szeretete csapott volna fel szívében lánggá és világgá. Mintha minden ami szép és jó, ami a magyar nő szívében szent és tisztelt, életté vált volna lényében, hogy vigaszává legyen nemzetének akkor, mikor arra legkívántabb szüksége volt népének.

Olyan ő, amilyenek a mindenkori magyar nőt képzeljük, aki mosolyogva viseli, hogy meghervassza a jelen, rriert tudja, hogy elvirult napjai helyén friss pompában feslik ki a holnap.

Lássuk hát, hogy virul ki e körül a felséges nő körül a fejlődés pompájában a háza, hazája, egyháza.

Ami legelőször bámulatra gerjeszt háza táján, az az úrnő egészen nemes, ősegszerű, tiszteletre ragadó igénytelensége.

Ugyanazzal a rendtartó eréllyel, mellyel háza és javai virulásán szorgoskodik, igyekszik nemzetsége életérdekeit megóvni és jövő fejlődése útját egyenessé tenni. Háza a Horváthok famíliájának oltalmazó erőssége. A pinkóczi kastélyban bolthajtásos biztos szobát épített a családot érdeklő irományok őrzésére. Ezek három erős tölgyfa-ládában korunkra is fentmaradtak. A bátfai templom alá kriptát boltoztat hamvaik csöndes nyugvóhelyéül. Halottjairól mindig meghatott tisztelettel emlékezik. Simon bátyja iránt érzett lelkesült szeretete, mely annak holta után az emlékéhez, lelkületéhez való még forróbb ragaszkodássá erősödik, egyike a legvonzóbb testvéri viszonyoknak mindazok közt, amiket a magyar családok története felmutathat. A családi vagyon egy részét veszély fenyegeti a család két férfitagjának szerencsétlen életkörülményekből folyó, de önhibájából való eladósodás miatt. Mária az elvesztéssel fenyegetett birtokokat magához váltja, de végrendeletében ingyenesen visszaadja valódi tulajdonosainak.

Családja jövő virágzásának biztosítása élete legfőbb gondjai közé tartozik. Kétségtelen, hogy ebben is közös egyetértés vezérli Simonnal. Világosan mutatja ezt végrendelete erre vonatkozó része. E szerint ő néhai Pálóczi Horváth Simon testvére „szentül megtartandó” nyilatkozatát követve az isteni gondviselés által megadott földi javaiból egy családi hitbizományt kíván szerezni, vagyis a család egyik tagjára oly birtokot hagy, melyet sohase lehessen elidegeníteni, hogy ennek jövedelméből

a család virágzása fenttartassék. Gondozó szeretetét és szigorú fennkölt erkölcsi felfogását remekül tükrözik vissza a Végrendelet következő sorai: „Mint hogy pedig ezen hitbizomány célja a család nevének s virágzásának fenntartása, végrendeletileg kötelezem mindenik hitbizományost, hogy a hitbizomány célját szorosan megtartva, rangjához illő s egyértelmű hitrokonnal lépjen házassági életre; gyermekeit vallásos szellemben neveltesse s vallásos érzelmű viseletével mások tiszteletére s megkülönböztetésére magát érdemessé tegye“. Ugyanezt a célt szolgálja a sárospataki főiskolában két jól tanuló fiú-családtag évenkénti segélyezésére tett alapítványa.

Gondoskodása, szeretete messze-messze túlterjedt családi körén. Nemeslelkűsége — mint a felszálló sas repülése — folyton szélesedő köreit lengeti szét maga körül a szellemi fennköltségnek. Háza és családja, menyéje, egyházmegyéje, egyházkerülete, egyetemes egyháza, majd a nemzeti tudomány, művészet és közjótékonyág ügye ragadja ki szívéből az otthon köréből a magyar faj és a művelődő emberiség sorsának fellendítésére. Szépen írja róla az egykorú feljegyzés: „Száműzte köréből a fényt, a nagy világ zajától házi tűzhelyéhez vonult s ott gyűjté kincsei halmazát, nem azért, hogy mint fukar gyönyörűséget talált volna kincseiben, hanem azért, hogy azok árán fölépítse a vallás és nevelés romokban heverő palotáit, hogy a tudományos műveltség nagy művét szélesebb alapra fektetve folytathassa egy boldogabb jövő“. (Orbán József főiskolai igazgató jelentése, Sárospataki Ért. 1867.)

Jótéteményeit míg élt, nem lehetett számba venni. Szíve, mint a nap, számlálhatlan sugár fényében ragyogott. Végrendelete a jótékonyág tárháza.

Elsősorban Isten házának kíván építője lenni. Ezért 1200 pengő forintot hagyományoz az ungi templomok, lelkészlakok javítására. 2000 p. forintot az ungvári templom megnagyobbítására és 10.000 p. frtot a végből, hogy Pazonyban (Szabolcs m.) megfelelőbb helyen, a már előbb adományozott telken új templom építtessék. Gondoskodik az ungi Egyházmegye szükségeinek megelégtetéséről, terheinek könnyítéséről, szegény lelkészek és tanítók földbirtokkal, vagy alapítvánnyal évenként való segélyezéséről.

Az Egyház és Haza iránti kötelességek lerovásában semmit sem lát oly jövőbe vágó fontosságúnak, mint a nevelésügy sikerének biztosítását. Bőkezűsége ez irányban szinte páratlanul áll a század történetében s csak a Rákócziakéhoz mérhető egyház addigi életében. Kezdi a nevelésügy fellendítését alsó fokon. Intézkedik, hogy a „népnevelés előhaladása tekintetéből mindenk felett az iskolák felépítésére és képesített tanítók ellátására elégtelen eklézsiák részesüljenek segedelemben.“ A középfokú nevelés menetének simábbá tételére sorba pártfogásába veszi a magyar református egyház nevesebb intézeteit. Így juttat a mármharosszigeti líceumnak 2000, a pápai gimnáziumnak 1000, a miskolczinak 1000 ft. évenkénti jövedelmet. Debreczen kollégiumának debreczeni házát és tanyáját adja.

Sárospatak főiskoláját oly tüntető gonddal tartotta istápoló szeretetében, hogy a Kollégium második anyjává lőn s úgy néznek vissza magasztos alakjára Patak mindenkori diákjai, mint akiben az ősi Alma-Mater szelleme minden időkre fénylő, hervadatlan testet öltött. Különös véletlennek látszó külső körülmény, hogy épp az a 77

esztendő, melyre a Pálóczi Horváth Mária élete terjed, a pataki főiskola történetében is elhatározóan fontos ideje a modern élet követelményei szerint való átalakulásnak. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy éppen ez a korszak az, amelyben magának a nemzetnek oly átalakulásokon kell átalzökkenni, melyek nélkül sem hagyományos erőinek fejlődésre szervezése, sem a magyar jövő kialakulására irányuló fejlődés nem képzelhető, Pálóczi Horváth Máriának isteni küldetését viszont ez is bizonyítja, hogy épp oly időben adta nekünk a Gondviselés, mikor a legégetőbb szükség kívánta a legközelebbi isteni segítséget.

Ha valaki végig néz egy könyvészeti kimutatást, elcsodálkozik mennyi könyv, röpirat jelenik meg Magyarországon az 1790-ik esztendőben. Ennek az a magyarázata, hogy a francia forradalom utáni évben vagyunk, s az újkor után feltartóztatlanul következik a legújabb kor. És hogy a szellemi megújulás mindig átcsap az országhatárok felett. Ami volt 1517 a reformációra, az lett 1789 a társadalmi fejlődésre. El kell jönni az időnek, mikor az emberi élet értékét nem az fogja mérni, hogy ki született kiváltságos úrnak és ki robotoló jobbágnak, hanem az: mit tudtál tenni egyéni erőid kiművelése útján azért, hogy az emberiség általad előbbre lépjen a fejlődés felé? Horváth Mária ennek a kornak a hajnalán születik. Az ő születése előtti évtizedek sok veszedelmet hoztak magukkal a magyarra. Éppen az ő színmagyar érzelmű elődje, Pálóczi Horváth Ádám fakad ki: „Ez a világ mennél inkább okosodik, annál inkább bolondozik.“

Mária Terézia császárnő uralkodása mintha egyenesen arra irányult volna, hogy a műveltség szép színe

alatt kivetköztesse a magyart nemzeti jelleméből, hogy Bécs hasonlatosságára formálja át keverék öszbirodalma érdekében. Az 1770-es évek táján megmozdul a nemzet szíve s végigrezdül az országon az a megismerés, mily dicső dolog magyarnak lenni. A férfiak írnak, izgatnak, tanulnak, új utakat törnek. A nők is előveszik nagyanyáik arannyal-ezüsttel áttört szoknyáit, testre simuló ingvállait, gyöngyös főkötőit és új élet tejével táplálják gyermekeiket.

A pataki iskola is belekerül az újulás sodrába. Attól kezdve, hogy a fegyelmi szabályzat a nemzeti viselet mellett foglal állást, kimondva, hogy a háromszögletű kalap, frakk, „magyar emberhez illetleneknek tartatnak“ — egész sora jön fejlődésre való új berendezkedéseknek. A régi latin oktatás nyúge erélyes mozdulatok alatt szakadozik le. 1776 óta a diákok magyarul fogalmaznak, 1792-ben Barcafalvi Szabó Dávid diákjai folyamodnak az előljáróságához, hogy a természettant magyarul tanítsák, 1793 meghozza a magyar jog tanszékét Kövy Sándorral. Az 1796-iki tanmenet a gimnáziumban tantárggyá teszi az anyanyelvet, ezóta magyar tankönyveket írnak. 1797-től az egyházkerület magyarul vezeti jegyzőkönyveit. A főiskola egészséges szellemét mi sem tanúsítja jobban, mint hogy innen kerül ki a nemzeti újjászületés három vezére: Bessenyei György az új szellem harsonása, Kazinczy Ferenc a nyelv újjáteremtője és Kossuth Lajos a szabadság-eszme apostola.

1820-tól Bécs mintha mindent vissza akarna fordítani. Diák csak királyi engedéllyel mehet külföldre, modern könyveket nem szabad a könyvtárból kiadni. Patak erős vár marad ezután. Szemere Bertalan első éves jogász,

a későbbi miniszter 1828-tól szívében hordja egy ifjúsági önképző társulat megalakításának gondolatát, melyről így ír: „A társulat ébresztő szikra lenne az ifjak lelkében, felébredne mély szenderéből a szunnyadó tűz, haladni akarnánk, miként korunk halad!“ Haladnak is. Ugyszólván 8—10 évenként fokozatosan térnek át mindig modernebb tanügyi szervezetre, melynél a vezérelv mindig a tudományos jelleg fenttartása s az erkölcsi tisztaság követelménye mellett a nemzeti szellem céltudatos ható erőre emelése. Tankönyveik oly értékesek, hogy a legkiválóbb irodalmi történész Toldy Ferenc feljegyzései szerint e téren „minden más hazai iskolát túlszárnyalt a sárospataki. „Jó a szabadságharc. Patak diákjai ott vannak Branyiszkónál s ott mindenütt a veressapkás honvédek között. Jó a le veretes, jó a hírhedt „Organisations Entwurf“, mely a német nyelv tanítására kötelezi a magyar iskolát. Patak ellenáll, s 1860. július 8-án országos ünnepség keretében ünnepli meg fennállása három évszázados emlékezetét. Jó 1867 a kiegyezéssel s Patak ép szervezettel, ép lélekkel várja a magyar életnek a 48-as törvények szellemében való átnemesbbülését. (Lásd Szinyei Gerzson két közleményét a Sárospataki Értesítő 1894—95 évfolyamában.)

Hogyne szeretné hát Pálóczi Horváth Mária a pataki anyaiskolát, melynek egész munkamenete oly szerencsésen összeesik az ő nemzetépítő óhajtaival. Szívének valóságos ünnepe, ha megjelennek ungi magányában Sárospatak bölcs és lelkes tanárai. „Reá nézve a le nem kötött élet az volt, mi az isten-emberre az olajfák hegyén töltött idő: előkészület, — hogy azzá legyen, mivé lőn, — halhatatlanná. Ki a palóci ősi lakban megfordult,

meggyőződött, hogy a nő, ki ott parancsolt, Lónyai Anna iskolájából került ki. S ha a sárospataki főiskola üdvözlő küldöttsége csöndes magányában fölkeresé: észrevéve arcán mindannyiszor a nemes örömet, mely szívében lobbot vetett, midőn hallá a háromszázadosnál idősb főiskola korszerű helyezkedéséről, midőn hallá az elfoglalt álláspont magasságáról s ennek alapján a dolgok új rendéről, mely ha a régibb oktatási elvek zászlóvivőinek helyeslését meg nem nyéré is, a főiskola tanári kara minden időben dicsőségének fogja tartani, hogy a főtiszteletű egyházkerület jelszavára s megtisztelő bizalma folytán az akadémiai reform nagy munkáját saját felelősségére megindította.“ (Nemes Ferenc emlékezéséde Spataki Füzetek 1867. 603. 1.)

Végrendeletében ez a szeretet a Kollegium iránt hármias ismétlődésben is megnyilvánul. Először abban, hogy a Horváth-család fiait ebben kívánja neveltetni. Másodszor az istvánházai birtok-adományozásban. Ez a nagyszabású segítség döntőerejű fejlődésű tényező a pataki iskola életében. Az iskolára hagyja Heves-Külső-szolnokmegyei birtokát, az Istvánházabeli rész jószágát egészen, mely 8500 p. frt. értéket jelent. Ez a birtok 600 hold s bérlete a terméseredmény szerint 750—1200 mm. búzát jövedelmez évenként. Ebből ugyanaz az iskola tartozik megjelölt hányadot, összesen: 32%-ot adni a nemzeti színháznak, a moldvai ref. egyháznak, a miskoczi leánynöveldeknek, a pesti papnöveldeknek. Ez az alapítvány oly hatalmas tétel az iskola javadalmi közt, hogy enélkül a világháborús roppant rázkódások és gazdasági válságok egyensúlyozása alig sikerülhetett volna. E hagyomány jövedelméből „a főiskolai tápintézetben jó

erkölcsű s jó tanuló oly árva s szegény 20 ifjak, kikből a lelkészi hivatalra s tanítói állomásra képes tagok válhatnak . . . évenként felvétessenek és neveltessenek.“ Harmadszor a politechnikai intézet Sárospatakon való felállításában. Ezt a tervét Simon testvérétől veszi át kétségkívül azzal a célzattal, hogy pataki főiskola minél több ágú, mintegy egyetem jellegű intézetté szélesedjék, melynek fakultásain az egyházi pályán kívül eső foglalkozású ágakra is egyházas lelkületű ifjak érlelődjenek nemzeti munkásokká.

Íme mennyi mindent tesz az iskolaügy erősödésére!

Széles látókörére, erős fajszeretetéi e s honleányi érzületére jellemző amit a színészetért kíván tenni: „Nemzetiségünk s nemzeti nyelvünk terjesztése tekintetéből rendelem, hogy az istvánházi birtok jövedelméből évenként a nemzeti pesti színháznak részére 500 forint jelen értéke szerint fizetessék ki, melyekből 300 forint a nemzeti színház szükségei fedezésére fordíttassék, 200 forint pedig a színészi tagok nyugdíjazási alapjához adatván, a nyugalmazott színészek között évenként felosztassék. A Nemzeti Színház egyik páholyfeljáratánál falba illesztett márványtáblán méltán ragyogott az ő neve is, mint nagy adományozóé. Hasonlóan meleg magyar szíve dobogta, hogy a zaklatások miatt Moldvába s Oláhországba szorult honfitársai s hitrokonai sorsán 700 forint évi járadékkal könnyítsen. Fontosnak tartotta, a magyar könyvkiadás, könyvterjesztés sikerét. Ezért siet buzgó igyekezettel a Tudományos Akadémia segítésére. E végből eszközli nagy költséggel szent zsoltáraink négyhangú kiadatását, hogy az isteni tisztelet rendje ezáltal is ékeesebb és korszerűbb legyen.

Végrendeletének korfestő hatását emeli az a tény, hogy mennyi mindenféle körű és rendű ember és társadalmi osztály helyzetét képes résztvevő szívvel átérezni ez az angyali lelkű nő, aki pedig eredeténél fogva ahhoz a nemesi osztályhoz tartozott, mely saját rendi javainak épségben tartásán kívül mások helyzetével vajmi keveset, törődött. Az idők jele ez, hogy az Evangélium jézusi szelleme az újkori művelt ember szociális érzékével gazdagodva felemelő szeretettel hajlik le oly szerencsétlenekhez, akiket régebbi korszakok alig akartak ember-számba venni. Szinte megdöbbenő, hogy honnan ebben a nőben, ebben a vidéki otthonülő úrnőben a tapasztalatoknak az a széles rétegeződése, mely arra képesíti, hogy szegénysorsú hivatalnokok, művészek, bujdosók, árvák, koldusok, nyomorékok balsorsát átélje, nyomorát átszenvedje s felfakadjon szívében az irgalom forrása s a segíteni-tudás akarata! Zárva maradt a történetíró előtt, hogy milyen tusák és válságok folyhattak le a pinkóci magános nemtő zárkózott lelkében. De egy bizonyosság az örökkévalóság fényével sugárik ki ama meghitt udvarház rendes kamrájából. S ez az, hogy nagyon közel kellett állni e nőnek a Megfeszített Krisztus keresztjéhez. S hogy nagyon elevenig ható jegyekkel volt a szívére vésve küldetésének értelme: Menj, kötözd e földön az én népem sebé!

Éltében is le tudott mondani sok mindenről. Holtában is úgy akar megválni úgyszólván mindenétől, hogy áldás származzék belőle nemes intézményeknek és egyes szenvedőknek. Úgy rendelkezik, hogy a jószágában található minden instruktus (gazdasági felszerelés) föld termése, pince bora, erdő fája; ékszere, gyöngye, ezüstje;

vásznai, ruhái, ezüst órái, fegyverei, bútorai „szóval minden található ingóságok árverés útján lehető legjobb áron eladassanak s az ezáltal előálló nevezetes összegből — többek között — az Ungvár városában alakítandó rendszeres kórházra 2000 p. frt. adassék a végből, hogy eme tőke kamatjaiból két beteg ápoltságát.” Továbbá a pazonyi, bátfai, pinkóci egyház részére 1000, illetve 5—500 frt-ot hagy azzal a rendelkezéssel, hogy a tőke kamatja „a községben tálatatandó siketnéma, aggság és súlyos testi betegség miatt élelmük megszerzésére elégtelen oly szegények között, kiket se gyermekeik, se más rokonaik ellátni nem képesek, vallás különbség nélkül (!) minden évben kiosztassék.”

Úgy látszik, mély megrendüléssel érezte át a siketnémák kifosztottságát. Talán könnyezett a költő versén:

Nincs harangja templomuknak,
Nincs daluknak dallama,
Nyűg feszül a gondolatra,
Nem lel érzésük szavakra,
Nincs a hangnak szózata.
Sorsuk ah mi mostoha! . . .

S ismételten megemlékezik róluk: „A váci siketnéma jótékony intézet javára 4000 p. frt.-ot hagyományozok és rendelem, hogy halálom után ezen összeg az intézet igazgatóságának kifizetttétvén, annak kamatja az igazgatóság által vallás különbség nélkül kinevezendő nemes Ung-megyei — ha ilyen nincs — más megyei születésű két szerencsétlennek ápolására fordítottassék“.

Róla igazán meggyőző erővel állapíthatta meg Heiszler József a gyászbeszédében: „Íme egy női szerény lélek keresztyén emelkedettségében egy egész társadalmat

emel szívére s annak dajkáló génuszává szentesül. E nő egy nagy meggyőződés igézete alatt feláldozza magát, hogy ezrek áldása lehessen. S ime ez áldozat megszentelte s naggyá tette őt. Másoknak boldogításában keresni boldogságot, ez különben is közös sorsa az igaz nőnek Istennel. Ami Horváth Máriánk lelke tudta, mint lehet lekötelezni a következő időköt, hogy lelkeinknek szolgáljanak, építsék ki saját gondolatainkat s mintegy folytassák ami személyes életünket a sokaság erejével. És ő mindezt az igaz nőnek sajátos lelke: a szeretet — a tiszta vallásos emberszeretet által vitte véghez!“

Szerette Istenét és szerette őt az Istene.

Élte hanyatló napjaiban az volt kérése a Mindenhatóhoz, hogyha eljő a kimaradhatatlan idő, midőn a halál karjai közé kell fejét hajtani, hosszas betegségtől kímélje meg őt. Imáját meghallgatá szeretett leányának az Égi Atya. Mert élete 77-ik évében, 1767 tavaszhoz (ápr.) 3-án az este néma homályánál, fájdalom nélkül cserélte fel földi létét az örökélettel.

*

Elvesztését nem győzték elsiratni szívének áldottai. Csak nemrég húzatta fel Pinkóc és Bátfa tornyaiba a költségen készült új harangokat ... S őt sirathatják a megzendült harangok, mikor április 10-én nyugovóra tér a bátfai sírboltba. 1867 május 20-án az ungvári templomban a Pálóczi Horváth-család szentel emlékének gyászünnepélyt; július 7-én pedig az egyházkerület áldozik magasztos szellemének, fenséges alakjának méltó beszédekben való megörökítésével.

Születésének 80-ik évfordulóján — 1870 szept. 25-én — új lángokban lobog fel a Pálóczi Horváth Mária

eszményeiért égő lelkesedés. Ekkor leplezik le a sárospataki kollégium-kertben, fiatal juharfák koronás lombjai alatt, a Pálóczi Horváth-testvérek remek emlékművét. Alkotója: ifj. Vay Miklós báró, ki már előbb klasszikusan mintázta meg az Alma-Mater részére Lorántfy fejedelem-asszony és Comenius tudós tanár mellszobrát. A Pálócziak emléke hasonlókép fennköltén szép emlékmű, amilyen az országban is kevés van. Magasba szökő szürke gránit alapon emberfeletti méretekben, igéző vonásokkal áll, arccal a Rákóczi-főiskolának fordulva, egy eszményi nő bronz alakja. Kezében kitárt könyv: A TUDOMÁNY — HATALOM! aranybetűs jelmondattal. A gránit oszlopon két felől a két nagyemlékezetű testvér: Simon és Mária domborművü bronz képmása.

Az 1870—71-i igazgatói jelentésben nemes büszkeséggel jelzi Mitrovics Gyula rector-professor az iskola történetében nevezetes eseményt: „Szeptember 25-én tartatott meg Pálóczi Horváth Simon és Mária emlékszobra leleplezésének ünnepélye fényes közönség mellett. Ez ünnepély nemcsak a sárospataki főiskoláé volt, benne a hazai közönség hozta meg elismerését a két nemes lélek határtalan emberszeretete iránt. Ma már ott áll a díszes szobor az iskola kertjében és pedig nemcsak emlékül . . . egy szép hivatása is van egyúttal mindnyájunkkal szemközt. Nem szabad mellette elhaladni senkinek sem, hogy szíve erősebben ne dobbanjon meg a magasabb ügyek iránt! “

A Budapesten Nagy Miklós szerkesztésében megjelent magyar családi folyóirat a Vasárnapi Újság 1872-i évfolyamának 45. száma vezetőhelyen mutatja be Pálóczi Horváth Máriának azt az olaj festésű arcképet, melyet a

pesti theológia részére Barabás Miklós remekelt és lelkes hangú ismertetésben állítja nemzetünk elé az örökérdemű úrnő lelki fenségét és példára ösztönző művelődéstörténeti jelentőségét.

Ragyogjon ott a képe — bronzban vagy olajban — de mindenesetre eszményi fenségben minden magyar lélek előtt s nevelje nemzetét a hitbeli állhatatosság győzelmére s a szeretet megváltó erejével való küzdés szent örömére! . . .

IV.

Révay Erzsébet

— PETRÓCZI ISTVÁNNÉ. —

„Legjobb kincsemnek mindenkor jóhíremet- nevetem tartottam, sokat szenvedtem érte. Istennek hála mégis tartottam, senki soha meg nem mocskolt, most Istenem próbáért azt is rám bocsátotta, nem akarván, hogy valamiben e rossz világban állítsam világi boldogságomat, hanem csak az egy élő Istenben vetem reménységemet.“

(Levele, 1707. Június 6.)

Megragadó asszonyi tragédia bontakozik ki Révai leveleiből.* A levelek a felsőmagyarországi protestánsok vezéremberének, Radvánszky János zólyomvármegyei alispánnak és főkapitánynak szólnak. Közlésük szigorúan bizalmas, „Ezeket biztomban írom Kegyelmednek, kérem megolvassván vesse tűzbe leveletem, úgy tetszik könnyebb, ha kipanaszolhatom Kegyelmednek állapotomat, tudva, hogy tudja ártatlanságomat.“

A levelek írója önérzetes, öntudatos magyar asszony, eltelve vallása, hazája, családja iránti mély és

* Közölve Deák Farkas; Magyar Hölgyek Levelét. A M. Tud. Akadémia kiadása Bpest, 1879.

igaz szeretettel. Bátran vallja: Az előtt is igaz leánya voltam hazámnak 19 esztendeje, — most Isten módot mutatván, jó móddal jöven hozzám, közügynek nem leszek semmiben rontója.“ így ír 1704-ben, a Rákóczi-felkelés idején Szklabinya várából. Egyháza erősödését is minden alkalommal hűséggel viseli szíven. Templom-építésben is első kezdeményező, Mosócson látva alkalmasnak helyet és időt ilyenmű mozgalomra.

Nemes szív, bátor erély, nagy odaadás teszi tiszteletre érdemessé. Csak a családi boldogsága borul sötét kereszt árnyékába. Házassága szíven indul. Örömmel, keresztelővel. Amikor fia született Imre, kit Imriskónak becéz, az anyaszív bizalma szólal meg 1705. okt. 31-én írt levelében: (Radvánszky Jánosnak) „Kegyelmed levelét igen kedvesen vettem, mindazáltal kedvesebbe láttam volna Kegyelmedet személyében keresztelőkor most is házamnál. Én egészségemmel nem kérkedhetek, de a leánykám hála Istennek friss. Hogy pedig esztendőre fiat kíván, szépen köszönöm, ha az Úr Istennek úgy fog tetszeni, ellentartója nem leszek.“ Fel is nevelte leányát az utolsó Petróczi leányutódot.

1706. őszén panaszosra fordul a levelek hangja s növekvő bánatra a fiatal anya szíve. Az ura elmaradt tőle Kassán. A nagyszonyt Túróciban epeszi a gond férje hűtlenségén. Kezeírása mélységes keserűséget ömleszt a papírra: „Valóban szép becsületet nyertem a jó uramtól, már oldalra fordul hozzám az asztalnál és sokféleképen epeszi nyavalyás fejemet. Isten tudja tovább mint maradhatok mellette, talán el kell válnom tőle, ha csak tovább így bánik velem igaz hűségemért. Múlt napokban azt mondta nékem, könnyű volna az

alku közöttünk, de még hallgatok és várok; kit arra magyarázok, hogy a szeretőjét és fattyait ide akarja hoztatni, de elhitesse magával, soha velem egy országban azok nem laknak, ha jószágom is megbánja, inkább kész volnék valamit nekik vetnem szemekben, csak hagyna már a rossz ember békét és ízetlenséget közöttünk többször ne szerezne.“

Radvánszkyt kéri a sértett asszony nagy bizalommal, járna közben: Talán édes Öcsém uram Kegyelmed tehetne közöttünk valami jót. Isten megfizeti Kegyelmednek, ha velem, gyámoltalan asszonnyal jót térszen, nem lévén Istenen kívül máshoz bizodalمام Kegyelmeden kívül.“ Szívesen megfogadja jóakaró öccse békéltető tanácsát, de szíve keservén alig tud erőt venni: „Oly idegenséget szerzett szívemben, kit hosszas bujdosása sem vihetett végben, ha csak tovább ezt cselekszi, bizony nem házastársamnak, de ellenségemnek tartom. Eleget rimáncodtam neki, semmit nem gondolt vele, Isten megátkozott“.

Hányja-veti a gond mindenféleképen, hogy legyen, mit tegyen, de nehéz helyzetéből alig lát kivezető utat. Szomorúságában lelkiismerete tisztaságát érzi legfőbb kincsének. „Én bizony nem kínoztatom magamat vele, vagy mondja meg, mi vagyon szívéen, vagy hagyjon el. Inkább kívánok magános életben Istennek szolgálni, sem mint vele bünt vallani“.

1707 májusában a rendek Ónod felé igyekeznek Rákóczi gyűlésére. Révay Erzsébet is ír az urának, menjen. Maga pedig bánatba öltözötten ül mosóczi menedékében. Borús bölcsességgel írja: „Igazat mond a Summum bonum, hogy semmi jóban nincsen állhata-

tosság, én is megcsaloktam midőn a gyönyörűséget jó hírbe-névbe eddig állítottam volna, látom most, hogy uram becsületéit gyalázatot kell szenvednem, kőről nem is álmodtam volt. Szánja meg az Úr Isten keserves sorsomat, hogy igaz hívségemért ezeket értem“.

Szomorú sorok ezek, amiket nehéz szívvel olvas az ember. De erős tanúság származik belőlük. Hősies nagyságban tűnik fel előttünk ez a magára hagyatott nő, hitének dicsfényes sugárzásában, mely nem engedi szíve fájalmát életemésztő keservvé mérgesedni, de engedelmes szelidséggel viseli, mert tudván tudja, hogy házasságát keresztképen bocsátotta rá az Isten. Férje hűtlensége mellett a szenvedés árnyékán ragyog át női hűsége és örökkévaló koronaként csillog szíven Istene-urához való erős ragaszkodása: „Isten után Kegyelmedben van bizodalmam, — írja Radvánszkynak — minthogy Istenem alábbvalóvá tett egy kocsis feleségénél; mert az pártját fogja a maga feleségének, ha valaki jó hírben-nevében megbántja, legalább bíró előtt érette megfelel, de énnekem Isten büntetésből oly urat adott, aki nemhogy becsületesnek pártját fogná, de ha lehetne, szeretőjéért becstelenné tenne.“

Szereti becsületét, de tudja, hogy ennek ártatlanul való bántalmaztatása mennyei Atyjától jövő ostor, melynek csapásai alatt felvéreznek a sebek, de égi kegyelemből jó rá a gyógyító ír is. „Legjobb kincsemnek mindenkor jóhíremet-nevem tartottam, sokat szenvedtem érette, Istennek hála meg is tartottam, senki soha meg nem mocskolt, most Istenem próbáért azt is rám bocsátotta, nem akarván, hogy valamiben e rossz világban állítsam világi boldogságomat, hanem csak az egy

élő Istenben vetem reménységemet. Isten után nincs kihez folyamodnom Kegyelmeden kívül, Istenemet imádom, legyen megfizetője Kegyelmednek, én is holtig megigyekszem szolgálni Kegyelmed igaz atyafiságát.“

Néha megáll kezében a toll. Búsítsa-e bajával rokonát? ki most is Rákóczi táborában viseli a seregtartás gondját. De aztán folytatja a vallomást. Könnyebb lelkének, ha kipanaszolhatja magát meghittje előtt, ki jó meggyőződéssel van ártatlansága felől. Radvánszky nem is késik szánandó rokonán segíteni. Nemcsak „szép atyafiságos tanácssal vigasztalja“, de befolyását is érvényesíti, hogy Révay Erzsébet sorsán könnyítsen, amiért a nagyasszony nem győz eléggé hálás lenni. Van egy másik orvoslása is az elhagyott hitves bánatának. A szakadatlan munka. Órá maradt a vár, órá maradt a gond. Betegség sem kerül el, de azért napestig nincs nyugalma sok rendbeli végzendői miatt.

1707 karácsonya előtti napokban páratlanul szép vallomásban szólaltatja meg Istene és jóltevője iránt való háláját. Kevésnek érzi a köszönetet a jóakaró segítségért, hát áldás-mondással igyekszik jóért jóval lenni: „Kérem az én jó Istenemet, fizesse meg Kegyelmednek velem tett jó akaratját, s mentse meg Kegyelmed szerelmes gyermekeit olyan szerencsétlen sorstól, kiben engem gyermekségemtől fogva tartott egész eddig, kit kedvesen vévén az én mennyei atyámtól, dicsérem az ő szent nevét, hogy e rossz, állhatatlan világban, kereszt iskolájában tartott, s nem bocsátott állhatatlan, istentelen gyönyörűségire.“

Ezekben az időkben mintha borús sejtelmek ereszkednének elméjére a jövője felől. Oly intézkedésekbe

fog, mintha élete végét érzene. „Minthogy pedig mostani sorsom életem kockáztatásával jár — így búcsúzik rokonaitól — kérem Kegyelmeteket mind fejenként, ha valaha valamiben szóval, cselekedeteimmel vagyis gondolataimmal vétettem Kegyelmetek ellen, bocsássák meg kérem.“ Rokoni jószágukba ajánlja gyermekeit. Kéri Radvánszkyt: ügyeljen, hogy becsületes temetése legyen. Élete sorát, — mások tanulságára — versekbe kívánja foglaltatni. Legyen beléjük szöve keserves sorsa, gyermekségétől való bujdosása, uráért szenvedett keserősége. Úgy szeretné, hogy a versek magyarul és tótul kinyomatva osztassanak szét s őrizzék meg jóakaróinál emlékezetét.

Gondoskodik vagyona számbavételéről is. Szorgalma, szerénysége nem volt gyümölcs nélkül való. Pontosan kimutatja hol, mije van. Több mint 3000 forint és 2400 arany marad utána igyekezete bizonyosságául. Áldásán, szeretetén felül ezt kívánja gyermekeire örökölni hagyni. Állandóan figyelemmel kíséri egyháza sorsát is. Buzdítja a vezető férfiakat éberségre, tetterőre „mert veszedelmes a késedelem, egy óra szerencsésebb lévén a másiknál, akkor kell a szerencsét fogni, mikor ideje van!“

1708. februárjában — hirtelen fordulattal — új reménység örömevel derül fel a lelke. Férje ura hazatér, úgy látszik meg is tér, s mintha új tavasz öntené el fényét Szklabinya vára felett. A bánatos levélíró-új hangokon dicséri az Istent. A Teremtő jóvoltából újonnan anyának érzi magát s a nemrég halált váró asszony erős reménységgel hiszi, hogy kegyelmes Istene szerencsésen felszabadítja s megengedi felnevelni áldásából lett s leendő gyermekeit. Imádsága is friss erővel buzdul fel

kebléből: „Legelsobben kérem az én mennyei édes Atyámat, tekintse maga szent nevének dicséretét, ne fogyassza, de inkább szaporítsa maga szent nevének dicsőségéért maradékimat és tegye hosszú életűkké úgy, hogy Isten dicsősége nemcsak obennek, de az ő maradékikban is szaporíttassék s az elhervadt Petrőczi-familia felnevelkedjék.“

Isten, — haza, — és emberszeretet hevíti szíve utolsó dobbanásáig. Élete mintegy felséges intelem hajlik át a múltból mihozzánk. S megtanít szenvedni. Jóságokból ne vetkezzetek ki a viszonyok rosszra fordultával. Hiteteket meg ne rendítse semmi rettenet! A kereszten nagyot nő a lélek.

És az eszményekhez való hűség virágzást fakaszt az avarvert romok felett! . . .

V.

Nagyasszonyok az íróasztalnál.

Mi érdekelné jobban az embert, mint az ember? A lelket — a lélek. Ülök a Jelen sátorában, amit a vér bíborából, könnyek gyöngyéből, bánat sötét selyméből vont az idő partja fölött a végzet. És nézek a múltba. Szemem századról-századra száll 400 esztendő reménység-vetése felett. Látom az életet belealélni a halálba. Látom egyik nemzedéket a másik után tűnni el a feledésbe. Látok újulni életeket, sorsokat, érzelmeket, indiKlatokat, problémákat. Látok termékenyítő szenvedést, felemelő keresztet, diadalmas hitet, és látom, hogy az ember sorsával, énjével, életformáival: tegnap, ma és holnap örökké ugyanaz marad. Az egyén meghalhat, de a faj hordozza tovább az életet édes terhével és gyönyörű igájával. Ezért lehet az, hogy amint nézem a tegnapot, meglátom tükrében a Mát s megpillantom belőle a Holnap felkelendő napját.

Ez a mérhetetlen áldása és gyönyöre a történeti olvasmányoknak. Itt a kezemben egy könyv. Címe: *Magyar Hölgyek Leveli.* (Budapest, 1879.) 499 levél 148 magyar főúri nőtől. Az elsőt 1515-ben írták, az utolsót 1709-ben. Asszonyi szívek dobogásán keresztül ott morajlik benne a nemzeti lét két évszázados története. Várak ablaka nyílik meg asszonyi keblek pihegnek át

rajta levélhozó hírnököt várva. Harsona zendül a várkapuk előtt, fullajtárok jönnek, fullajtárok futnak sietős levéllel. Levelek repülnek várlaktól-várlakig s amint fehér papírszárnyuk meglebben, az életvalóság pompájában virul ki alóla egy-egy forró ütemet verő, szívhez szóló szavú igaz asszonyi szív. Milyen sötét felhők borúinak egyikre-másikra! Mennyi magános, társtalan, tanácstalan asszony. Néhol, amint szalad a lúdtoll a papíron, eláll a lélekzetünk, mert vészes egyszerűségű szavakból azt kell kiérezni, hogy az íróasztal felé, az író kéz felé, ráhajítják a halál. Néhol rémület reszket: „felveri“ a várát a török vagy a német.

De legtöbb helyen csodálkozva nézzük, hogy lehet ilyen fenyegető pusztulást ilyen bátor bizalommal írni le egy gyöngé női kéznek. Ez a rendkívüli idők rendkívüli asszonyainak híradása. Többször lep meg — míg olvasunk — az erő, mint a csüggedés. Óh hányszor olvasunk gyászjelentést, de a sorokból, melyek urok halálát repítik országgá, a megnyugvás hangja érzik, ami csak annak a léleknek sajátja, aki mindenét elvesztette és semmi bizodalma nincsen több, csak az Úr Isten. Ilyen mindent átfogó hittel hinni nem is tud talán más csak az asszony. A férfinak van kardja, harcra hatalmas karja. A nő egész világa a szívében szorul össze. És ha ezt a szívet az Istennek adta, világmegváltó erők hajlítják le hozzá az irgalmas egeket. Ez a titka annak, hogy a-legszomorúbb életek felett is ott ragyog az olthatatlan bizalom derűje.

Nem is szomorú minden levél. Szomorúság csak annyi van bennök, amennyi az életben. Az tükröződik vissza belőlük is, ami az életből egy szív boldogságán

vagy boldogtalanságán keresztül — de ami a főérték — mindig híven, amint a szem nem látta mélységből a közvetlenség ereje felszínre sodorja.

Felejthetetlen hangokat hallat a *szeretet*. A párjáért égő szív aggodalmas repesése, vagy a gyermekéért élőhaló anyai szív gondja, vágya fohászos hívsége. — Gyönyörű hangokon szólal meg a *részvét*. Különösen abból az alkalomból, mikor az élet legközelebb ér a halálhoz, a gyermekágnál megható az az odaadás, mellyel egyik női lélek hajlik a másik felé angyali gyöngédséggel és oltalmazó szolgálatkészséggel. Legszebb diadalt mégis a *hit* érzelme ül ezekben a levelekben. A XVI. és XVII. század nagy vallási mozgalmainak szelében pirul ki minden arc, mely ez írásos emlékek közül felénk néz.

A legmegragadóbb az, hogy mennyire benne élnek ezek az alakok a vallásban. A legfelségesebb bizonyága ennek az, hogy akkor is a vallás erőinek elevensége üt keresztül a szívükön, a szavukon, mikor fel sem lehet tétélezni róluk, hogy mutatni akarják a vallásosságot, nem pedig bensőleg átélni. Nem kenetesség ez, nem keresett ünnepi köntös, nem erőszakolt alkalmi magatartás, hanem a lénynek lényegéből áramló valami olyan Önkinyilatkoztatás, mint a virágból az illat. A jólneveltségnek ama kicsiny külső jelétől kezdve, hogy valahányszor a „prédikátor“-ra hivatkoznak, mindannyiszor tisztelettel teszik hozzá az „uram“-at is, egészen a legfennköltebb világnézeti kérdések kifejtéséig, mindenütt ott buzog a vérbeli kegyességnek az a hamisítatlan zamata, mely maga az életerő, mint megmetszett venyigeszálon a felkőnyező életnedv vagy megvágott ujjunkon

a felbuggyanó vér. Az ő szívüknek oly természetes az, hogy Isten él s gyermekeire gondot visel vagy őket kísértésekkel zaklatja, keresztekkel próbálja, mint az, hogy lélekenek. Érzik a szavukon, hogy szenvedések korát élik, melyben az élet egyet jelent a hittel.

Ilyen természetes a vidámságuk, a szomorúságuk, a haragjuk vagy kedvtelésük is. Sőt természetes, mert nem tanult, hanem szívből jövő az udvariasságuk is, mely arra indítja őket, hogy a feleség a férjnek, a lány az anyának, a barátnő a barátnőnek virággal, fenyőmaggal, gyümölcscsel, özzel, esszenciával kedveskedjék, mindig szíves viszonzást találva. Levelük olyan, mintha nem írnák, hanem elbeszélnék, vagy cselekednék a történeteket. S ez kelti az olvasóban azt a kellemes csalódást, hogy nem olvas, hanem társalkodik a tisztas és kedves dédanyáival.

Szálljunk hát vissza 400 év távolába. Szomorúság korszaka ez, de egyúttal a reménységé is. Dél-Magyarország felett felgyújtott falvak lángolásánál vérvörös tűzben izzik a hódító pogány félhold. Északnyugati Magyarország nemesi várai felett a reformáció hajnallása vonja dicsőségfénybe az eget. A földesurakat gyakran a vármegye dolga vagy peres ügyek szólítják el hazulról. Odahaza többnyire a nagyasszony a gazda és parancsnok. A várak környékén új nagyság tűnik fel. A protestáns prédikátor nemesen egyszerű, hajlíthatatlanul egyenes, hű szívű alakja. Szavából ószövetségi próféták szent bizodalma zendül felénk: Eljövend a hajnal!

1. Paxy Anna.

1548-at írnak. Szklabináról vagy Blatnica várából bizodalmas levelek szállnak nagyságos Révay Ferenc nádorispáni helytartó, túrócmegyei főispán úrhoz. A levelek írója Paxy Anna nagyasszony. Leveleinek hangja protestáns nőnek mutatja. Még inkább az a levél, amit Szentgotthárdi Gáspár abaujszántói lelkipásztor ír hozzá: „Nagyságos és kegyelmes asszonyom! Kívánok és kérek az Úr Istentől Nagyságodnak minden mennyei és földi jókat; szolgálatomat pedig Nagyságodnak ajánlom és hálát adok a felséges Istennek, hogy miképen Zsigmond mestertől hallottam, azonképen Nagyságod leveleiből értem Nagyságodnak öregbülését és használatát a Krisztusnak evangéliumában. Azért, ha Isten szerint lehet, örömet kívánok az evangéliumnak hirdetésében Nagyságodnak szolgálnom. Tartsa meg Isten Nagyságodat minden népével egyetemben az ő javaiban“.

Pax}r Anna nagyasszony hűségesen örködik a reá bízottak felett. „Szerelmes férje ura szinte állandóan távol él tőle. Gyakorta küld Utána társzekereket oly bőséges eleséggel megrakva, hogy „ha szerével költi, többet él Kegyelmed vele félesztendőnél.“ Pontos, takarékos, rendtartó asszony. Isten iránt csupa bizalom és hála. Férje és gyermekei iránt csupa szeretet. „Szolgálatomnak utána — írja nagy hűséggel — szerelmes uram, nagy hálákat adok az Úr Istennek, hogy hallom te Kegyelmedet egészségben lenni. Mi is Istennek kegyelmességéből itt mind békében vagyunk.“ Minden levele végén, a lelkiismeretes beszámolások után, ott a forróságos vágy: „Isten tartsa meg te Kegyelmedet minden jóval és jó

egészségben hozza meg Kegyelmedet“. Hű baráti szívre vall, hogy férjének gyakran ír valamely jó embere érdekében s hozzáteszi: „azt én te Kegyelmednek mind éretté megszolgálom, mint szerelmes uramnak.“ Nagylelkűségét bizonyítja, hogy egy Páduában tanuló szerzetes is teljes bizalommal fordul hozzá anyagi segítségért. Sokat aggódik férje-ura betegségén. Féltő gondja nem tudja eltiltani a halált s 1554-ben már özvegy-módra, mint néhai ura „elhagyatott házastársa“ írja alá leveleit, melyek mindvégig nagyon gondos, nagyon melegszívű, jólelkű testvérnek, anyának s az Úr hű szolgálójának mutatják.

2. Gúthi Országh Magdolna.

Az alsólindvai várban Banffy István házánál, állandó sürgés-forgás van az asszonyok, lányok között. Nyáron kertészkednek, télen kézimunkálnak. 1563-ban írja Gúthi Országh Magdolna a lányának Bánffy Annának, hogy félfont arán}“, félfont ezüst varni valót vesz a részére. A kézimunka szeretete szinte szenvedély náluk. Most is egy nagy öreg példa-szövés, gyöngyös, színes selyemmel hímzett kézimunkaminta van oda kölcsönben egy asszonynál. „Azért — írja lányának — először csak szép szóval kérjed, ha ugyan meg nem akarná adni, mind“ haraggal mindenképen érte légy, hogy megadja, mert bizonytalán hidjed, nagydrága marháknál inkább bánnók, ha elveszne tőlünk az a példa“.

Erős üzleti érzékkel tűnik ki ez a nagyasszony. A borok eladása s a szükségesek bevásárlása mindig az ő kezére van bízva. Bécsből is veszedelem hallik s az ő környékükön is a döghalál pusztít 1563-ban.

Lánya ezüst fonalat kér, de nincs aki elmerjen menni vele a döghalál miatt. Munka és imádság folyik a várban. Olykor egy-egy válságban forgó emberükért közősen esedeznek. „Mindnyájunknak kell az Úr Istennek könyörögnünk, hogy adna az Úr Isten ő kelmének jó egészségét!” Kis unokájának, a lánya lányának cipellőt, inget küld. És szigorúan ráír a fiatal asszonyra: „de viseltesd vele, mert ha oda megyek és az inget újonnan voltában találom — megbánod!”

A várfalakon kívül arat a halál. S benn a bástyák alatt az Istenbe vetett sziklahit és tiszta lelkiismeret derűjében legszebb virágait nyitja a finom női lélek.

3. Zrínyi Kata.

— Forgács Imréné. —

1564-ben vagyunk. A letavai vár temperamentumos, eszes, kedves, édesbeszédű ifjú asszonyától, Zrínyi Kától lüktető elevenségű levelek szállnak egyik-másik barátához, „bizodalmas asszonyhoz” -hoz, de még inkább a vár és a szerelmes szív urához. A levél pecsétje piros. Címe: „E levél adassék Forgács Imre uramnak, nekem szerelmes szívem urának tulajdon kezébe.” Tartalma, repesés. „Az én holtomig való szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, mint szerelmes szívem édes urának; kívánok az atya Ur Istentől a Krisztus által Kegyelmednek kimondhatatlan sok jókat testünk és lelkünk szerint, kiben, hogy velem egyetemben én édes szerelmes ujam, ő szent felsége kegyelmedet sok jó ideig megtartson, szent nevének tisztességére és nekünk üdvőségünkre imádjuk ő szent felségét.

„Kérem szívem én édes szerelmes uram, hogy Kegyelmed siessen haza; én holnap várom Kegyelmedet haza, ha nem jöhet holnap, bizony elég bánatban leszek ... Az Ur Isten hozza Kegyelmedet szerelmes én édes uram jó egészségben haza hamar és adja az Ur Isten, hogy láthassam kegyelmedet szerelmes én édes lelkem uram ugyan jó egészségben és boldog életben, kiből nagy sok jó ideig a mennynek, földnek üra miniket megtartsa az ő áldott szerelmes szent fiának érdeméért Ámen. E levél kelt Bicsén, csütörtökön estve felé ó órán 1572. A Kegyelmed szolgáló leánya és társa Zrínyi Kata.“

Ez a húsz soros levél egyike a legszebb leveleknek, melyek a magyar régmúltból fennmaradtak. Nincs benne semmi próza, semmi póz. Egy megáradt lélek hullámai hömpölyögnek benne szívtől a szívig. Legnagyobb értéke annak megvilágítása, hogy a női szív legősibb ösztöne, a párjához való ragaszkodó szeretet mily elválaszthatatlanul egybe van olvadva e gyönyörű sorokban a vallásos hittel. Mily gyökeresnek kell lenni annak a hitnek, mely oly erős, mint az ősi ösztön. És mennyi gyöngynek kell rejteni annak a tengernek mélyén, amelynek vizét két forró áramlat: a hit és a szeretet tartja örök hullámlásban!

4. Thelegdi Borbála.

— I. Rákóczi Zsigmond özvegye. —

Lengyelország határszélén Makovica várában, az elő trónraemelt Rákóczinak a szerencsi református templomban nyugvó Zsigmond erdélyi fejedelemnek öz-

vegye írogatja hitet és hűséget lehelő leveleit. Mily érdekes közlése pl. amit özvegysége első évében 1609 ősztén ír a család reménységéről, a későbbi I. Rákóczy Györgyről (1593—1648), aki ekkor van 16-ik évében: „A fiunk György igen beteges állapottal vagyon, a főfájás is igen volt rajta, ki miatt a haját is el kelle vétetnünk; jól lehet mostan fenn ballag, de néhány nap ugyan fekdüdt is. “ Mily áldása lett a nemzetnek, hogy a későbbi szabadsághóst, a linzi béke megkötőjét a kegyelmes Isten — bizonyos részben talán éppen a nevelőanyja Thelegdi Borbála hű gondozása révén — kiragadta serdülőkori gyöngeségéből, hogy ügyének félelmes erejű vitézévé avassa.

Borbála nagyasszonynak özvegységében úgylátszik Rákóczi Lajos a főtámasza, ügyes-bajos dolgainak intézője. Hálásan írja ennek: „Ami a Kegyelmed ránk való gondviselését illeti, én Kegyelmednek meg nem szolgálhatom, de az Úr Isten sok jókat adjon érte Kegyelmednek.“ Milyen szolgálatkész ez a nő. Valami adósságot kell behajtania valaki részére s erről így ír: „Én uram koldus módra kérem mindenütt a pénzt, ha magamnak volna szükségem rá, akkor sem viselhetnék róla nagyobb gondot.“ Kegyessége templomépítésre serkenti: „Nem tagadhatom uram — írja 1609 tavaszán — bizony nagy szívem fájdalmával vagyok, hogy nem érdemlem az egy kis kápolnának megrakását, de ha magva nem szakad a kőműveseknek, az Úr Isten alá viszen bennünket, ugyan (bizony!) hozzá kezdetek!“

Az ilyen szív, melynek oltárán a buzgóságnak ily lángoló tüze lobog ég felé, nem csuda, ha nagy Rákócziakat nevel a magyar hazának!

VI.

Nagyasszonyok a virágaik között

A festőknek minden időkbén édesgető modellje lehet régi szép magyar nagyasszonyaink arca, termete, öltözete, gyöngyös éke. Aki pedig a szépet lélekben keresi, az előtt gondolkozásuk fensége, szívük nemessége emeli őket az ideál magaslatára. Külön érdeklődést érdemel az életmódjuk. Iskolába keveset jártak, mégis nagymesterei lettek annak a ritka művészetnek hogy az élet egész idejét kötelességek és szórakozások, munka és pihenés között, hogyan kell úgy beosztani, hogy a dolguk egyúttal szórakozás legyen és a kedvtelésük a munka hasznával járjon. Aki ezt el tudja érni, többet is elérhet. Azt, hogy lelkén akkor is derű ragyogjon, mikor homloka-tövískoszorú alatt vérzik és lába nyomán akkor is áldás fakadjon, mikor útját akadályok állják.

Omladozó magyar várak nagyasszonyai nem járhatnak rózsákon, hát igyekeztek rózsák között járni. Politikai viharok zúgnak a magyar parlagok felett. A férfi-életet hadas idők fergetegje rázza, rengeti. A nő a várkastélyból, a családi sásfészekből irányítja a hadak életmódját, neveli az új leventéket és sebesültek ápolása közben-neveli a lányban az angyalszüzet. A bástyák lövésein rettentő ágyúcsövek ásítóznak. A vártornyok fölött szelíd virágok illatába jár fürödni a vigaszos napsugár.

Viharfelhős ég alatt gyűjti hadait IV. Béla a pártos, tivornyás magyarok királya. Es a Duna kebelén, Boldogasszony szigetén, a Dömés-kolostorban esedezik érte királyi leánya, a szent szűz *Margit* asszony... Alázata önként keresi a tövist. Bőrének selymén fulánkös cilicium alatt vérvirágok fakadnak. És mikor meghal, koporsójából csodálatos felhőrajban árad a rózsailat . . . Tövis és rózsza. Szenvedés és enyhület — mennyire öszszeforrt ez a magyar nagyasszonyi sorsban.

A rózsaszín mámorból táncos, muzsikaszós éjjelek ködében fogamzódik sötét tragédiája II. Endre király és neje Gertrud királyassony családjának. De mielőtt a végzet betelne — örökös kiengesztelőjéül a szülők könnyelműségének — 1207-ben megszületik a sárospataki várban *Árpádházi Szent Erzsébet*. Első szava: ima, első cselekedete: alamizsna. Életének huszonnégy éve fokozatos emelkedés a koldusi *alázatból* a lélekfenségre. Kegyeltjei a szegények, kedvencei a virágok. És mikor a gyűlölködő szemek elől lopva viszi morzsáit az éhezőknek, a tettenérés pillanatában rózsákká szépülnek kötényében a kenyérmorzsák.

A pataki várkert — még jóval későbbben az ő születése után is — mintha szentelt földjévé vált volna a nagy női lelkek kivirágzásának. Itt tölti házassága első boldog napjait Perényi Gáborné, *Guthi Ország Ilona*. Alig tizenötéves bájos gyermek, mikor Patakra kerül a vár nagyasszonyának. Férje pompás épületszárnyal teszi tágasabbá a Bodrog-menti sziklafészket. Csakhogy Perényi Gábort gyakran röpíti ki otthonából az ország gondja-baja. Ilonája ezalatt olvassa a bibliát, istápolja a szegényt. Neki nincs gyermeke és anyja lón sokaknak.

Amerre könny csillan, ő azt letörli. Elmereng a Bodrog illanó hullámain, nézi a kigyúló csillagot, sétálgat a virágai között. Várja az éden boldogságával ifjú hitvesét. De annak a szíven meg kell osztozni a magyar hazával. Perényi huszonkét éves kora óta országos főkapitány. Fiatalon örli hona gondja, fiatalon dől korai pihenőre. Lázzal indul a pozsonyi országgyűlésre 1567 júniusában s holtan hozzák haza Patakra. Míg élt „szebb volt a reménység a haza földjén“ — mondja sírverse; s hogy elment, feleségére nézve kevés öröme marpdt az életnek. Nem is él ura után többet, mint két tavaszt. 1569 május elsején, virágok nyílásakor hunyja le szemét a várkert szomorú szép asszonya.

A pataki várkert lesz a legkedvesebb helye *Lorántfy Zsuzsánának* is. Ez a csodálatos jellemű nő, a nagyasszonyok gyöngye. I. Rákóczi Györggyel kötött házasságánál szebbet nem ismer a magyar történet. Nem hiába írja róla férje élete végén: „Mitőlfogva az Úr Isten öszszehozott bennünket, se szebbet, okosabbat, gazdagabbat s akármi dicséretre méltó személyt náladon kívül nem találtam.“ Harminckét évi hitvesi szövetségük szeplőtlen tükre a kölcsönös odaadásnak. Birtokuk egy millió hold. Gondjuk tenger. A férj nem elég, hogy maga többnyire a táborban él, a két növendékfiút is hamar kirebbenti az anyai fészekből.

Zsuzsána fejedelemasszony mégsem idegességgel, háborgással ostromolja édesurát, hanem inkább holta napjáig szent szelídséggel szolgál mindenben szerelmének. Isten imádása, emberszeretete mellett bőven marad hely szívében a természetért való rajongásra. Utazásai-ban gyönyörűséggel figyeli a vidék szépségét. Beregben

a széles, térs síkság, máshol a hegyormi kilátás ragadja el. Ahol szállást vesz magának, fel kell virágoznia a kertnek. Szép kertje van gyulafehérvári házában. A csatorna vize gondosan öntözésre van vezetve. 1640. szeptemberében lelkendezve írja férje: „Mind kis kertekben s mind nagyobbik kertekben édesem a virágok igen szépen vannak, noha már egyebütt a fülemilék nem szólnak, de a filemiléd ma is megmutatja jóságát, mint tavaszkor szinte úgy szóla hajnalba.“ Tehát még a természet menetébe is belesugárzik bensőséges szeretete és gondosan ápolt virágai, kedves madara, megállítják az őszt, hogy több ideje maradjon a viruló nyárnak . . .

Rákóczi Györgynek — mondhatni a legfigyelmesebb férjnek — számos megjegyzéséből látjuk, mily vigyázó gonddal s ártatlan örömmel kíséri figyelemmel a fejedelmesszony virágos kertjének sorsát. íme: Patocsa várát tegnap vették meg vitézeink; az itt viruló virágos kert tűrhetőképpen maradt.“ Egy katona, egy hadvezér, aki a bástyák bevételére tör, de féltőn éberkedik, hogy a virágoknak ne essék bántódásuk. Képzhető, mily erős szeretet fűzi a nagyasszonyt legkiesebb várához, a patakihoz. Hiszen egy derék nőrokonáról Dobó Annáról szállott reá, hiszen házasságuk első idejéről Patak virágai beszéltek neki legszózatósabban. ide vonul vissza idvezült férje elköltözése után hűséges fiával Zsigmonddal, míg hirtelen — váratlan az is el nem hagyja. Itt maradt magára kertjével, bibliájával, míg 1660. április 18-án — épp menyegzője évfordulóján — sírba nem hanyatlik.

Szépen fejlődik a virágos kert művelése nagyúri várakainkban mindenfelé. Különösen amerre lányvirágok nyílnak. Menyegzőkön, a nagyszerű hímzések mellett,

elsőrendű becse van a virágnak, már csak a nászi bokréták, koszorúk kedvéért is. Egyik-másik kertészetnek messze földön híre van s a szép kertésznők büszkébbek a kertjük szépségére, mint a saját csinosságukra. Nagy dolog is a virág akkor! Hadbaszálló vitéznek, hazatérő hősnek egyaránt kijár a bokréta. Viseli azt a levante a csatában is, azzal győz, vagy azzal esik el.

Nagyon dicséretesek a XVI. század közepén Batthyány Kristóf kertjei. Szekfüivel vele álmodnak a környék hölgyei. Alsólindvai Bánffy Istvánné, *Ország* *Magdolna* írja Batthyáynak, figyelmességét köszönve: „Az mi szerelmes leányaink nagyon jó néven vették Kegyelmedtől, mert ők viselik meg. Kérik Kegyelmedet, hogy ezután is tegyen részt mind fehér és vörös szekíüvirágból, kit Kegyelmednek megszolgálunk“. (1561. június 19.) Máskor a küldött virágtöveket köszönve vörös rózsákat kér, „mert az lányok koszorút örömet viselnek*.

Új kultúrát visz lenyűgöző szellemével Észak-nyugat-Magyarországba a *Zrínyi* Miklós leánya, *Kata*, Thurzó Ferencné, a regényes Árvavár asszonya. (1562.) Udvar-, házaik, nyaralóik köré mindenütt viruló kertekei varázsol. A szegények gyámolításával, virágok ápolásával enyhítik egyedüllétét — törökverő ura távollétében — a szigetvári hős másik leánya Zrínyi Dórica, Batthyány Boldizsárné is, Szamolnok és Németújvár úrnője, aki (1570 körül) hőse után igen finom cseresznyét küld a táborba s viszont szekfüveket kér tőle.

S óh mennyi vár, mennyi kert van még, melynek letűnt szépségeit nincs aki felújítsa. Ungvár százados tölgyei néha most is, mintha a szerelmes Bercsényi sóhajától rezdíténék meg lombjaikat. Szalánc, Nagysáros,

Makovicza régi kertjeinek hova tűnt illata? Murány, emlékszel-e még a forró szívű Szécsi Máriára, kinek mosolyára — mint Gyöngyösi írja — „fényesül az erdő árnyékos zöldsége . . .“?

Mennyi szépség nyílik meg előttünk a magyar múltból. Mennyi rokonság: no és virág között. Mennyi fény a könnyön. Mennyi emlék virágos völgyeinkből. . . S hány unoka mereng most is a virágok zöldjén erősítve reményét, virágok szirmába csókolva vágyát, virág kehelyre sírva könnyét? . . . Virágos nagyasszonyok lelke jár a várromok felett.

S a Tegnapról beszél a Holnap leányainak. . .

TARTALOM.

	Oldal.
Áldottak ők az asszonyok között. (Bevezetés)	3
I. Lónyai Anna. Gyerőmonostori Kemény Jánosné	11
II. Ráday Eszter. Gróf Széki Teleki Lászlóné.....	29
III. Pálóczi Horváth Mária	40
IV. Révai Erzsébet. Petrőczy Istvánné.....	60
V. Nagyasszonyok az íróasztalnál	67
1. Paxi Anna. Révai Ferencné.....	71
2. Guthi Ország Magdolna. Alsóindvai Bánfi Istvánné.....	72
3. Zrínyi Kata. Forgách Imréné.....	73
4. Thelegdi Borbála. I. Rákóczi Zsigmond özvegye	74
VI. Nagyasszonyok a virágaik között	76